

Rajko Bratož

RAZVOJ ORGANIZACIJE ZGODNJEKRŠČANSKE CERKVE NA OZEMLJU JUGOSLAVIJE OD 3. DO 6. STOLETJA

Kratek oris

Razširjeno besedilo referata na 2. mednarodnem simpoziju o krščanstvu v Bolgariji in na ostalem balkanskem polotoku v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku¹ 10.-13. 6. 1986 v Haskovu.

Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve je v sosedstvu zahodnobalkanskih dežel (tako zlasti za področje severovzhodne Italije in vzhodnih Alp, v manjši meri tudi za področje vzhodnega Balkana in Grčije) v novjšem času predmet intenzivnega zanimanja. To se odraža bodisi v novih interpretacijah nekaterih ključnih virov, bodisi v novih ažurnih pregledih stanja raziskav.² V nasprotju z omenjenimi deželami pa temeljijo prikazi tega razvoja v zahodnobalkanskih pokrajinah v pretežni meri na osnovi tistih rezultatov, ki jih je dosegel J. Zeiller v prvih desetletjih tega stoletja.³ To sliko z minimalnimi odkloni od Zeillerjevih ugotovitev povzemajo ka-

1. Novejše študije, ki ob kritičnem upoštevanju starejše literature, zajemajo našeta območja, so sledeče: A. V. ROSSI, *Considerazioni intorno alla formazione dei diritti metropolitici ed all'attribuzione del titolo patriarcale della chiesa di Aquileia* (sec. IV-VI), *Memorie storiche foregiuliesi* 43, 1958-1959, 61-143; G. C. MENIS, *I confini del patriarcato d'Aquileia*, *Estratto del numero unico della Società filologica Friulana per il 41o Congresso*, Trieste 1964; IDEM, *Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell'antichità*, *AAAD* 4, 1973, 271-294; za Istro in Oglej G. CUSCITO, *Gradi e funzioni ecclesiastiche nelle epigrafi dell'alto Adriatico orientale* (sec. IV-VI), *AAAD* 6, 1974, 211-253; IDEM, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, *Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia* II/3, Trieste 1977, 239 ss.; 326 ss.; L. MARGETIČ, *Historia et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Centro di ricerche storiche - Rovigno, *Collana degli atti* n. 6, Trieste 1983, 113 ss.; R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.-6. stoletje)*, Antiki temelji naše sovremenosti (4. znanstveni skup - Pula 1986; v tisku); sumaren pregled za današnje slovensko ozemlje posreduje R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, *ZC* 35, 1981, 205-221. Isti avtor navaja celotno slovensko zgodovinsko bibliografijo o tem vprašanju v delu *Kršćanstvo v Oglej*, in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana 1980, 15-31. Največ pregledov razvoja cerkvene organizacije v pozni antiki je bilo objavljenih za vzhodnoalpske dežele. Navedemo naj sledeče: P. STOCKMEIER, *Die spätantike Kirchen-Organisation des Alpen-Donauraumes - im Licht der literarischen und archäologischen Zeugnisse*, *Jahrbuch 1963 für altbayerische Kirchengeschichte*, 40-76; K. REINDEL, *Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter*, *MIOG* 72, 1964, 277-310; te za območje Norika R. BRATOŽ (EVGIPIJ, *Zivljenje svetega Severina*, *Uvod*, prev. in komentar napisal R. B., Ljubljana 1982, 70-87); Severinus von Noricum und seine Zeit, *Geschichtliche Anmerkungen*, *Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Denkschriften* 165, Wien 1983, 21-30. Zelo dober in celovit pregled za ves vzhodnoalpski prostor in njegovo sosedstvo je nazadnje priobčil H. BERG, *Bischöfe und Bischofsitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert*, *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, herausg. v. H. WOLFRAM und A. SCHWARZ, *Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Denkschriften* 179, Wien 1985, 61-108. Za območje današnjega madžarskega dela Panonije sprito zelo škrornih virov za proučevanje razvoja cerkvene organizacije ni večjih sintetičnih del o tem vprašanju. Od novjših interpretacij virov naj navedemo sledečo razpravo: E. TOTH, *Vigilius episcopus Scaravaciensis*, *Acta Archaeologica Academiae scient. Hungaricae* 26, 1974, 269-275; le obrobno se teh vprašanj dotika tudi nov ažuren pregled zgodnjekrščanske arheologije na Madžarskem, ki ga je pripravila E. B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde*, *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Linz 1982, 255-293; gl. zlasti seznam lit. 292 s.

Za vzhodnobalkansko območje nam tovrstna literatura v znatni meri ni bila dostopna. Obsežno bibliografijo del s tega področja navaja R. PILLINGER, *Das Grabmal von Ossenofo (Bulgarien) im Rahmen des frühen Christentums der westlichen Schwarzmeerküste*, *Anzeiger d. phil.-hist. Klasse d. Österr. Akad. d. Wiss.* 120, 1983, 197 s., op. 9. Od novjših krajših pregledov gl. H. D. DÖPMANN, *Bulgarien als Treffpunkt von östlichen und westlichen Christentum in frühbyzantinischer Zeit*, *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Herausgeg. R. PILLINGER, *Österr. Akad. d. Wiss., Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung* 16, Wien 1986, 57-69. Sorazmeroma skromna je literatura o razvoju cerkvene organizacije na območju antične Makedonije. Malo prinaša v tem oziru H. LECLERCQ, *Macedoine*, *DACL* 10, 1, 1931, 727-743 (gl. zlasti 740 ss.); le določen aspekt tega vprašanja obravnava tudi F. PAPAŽOGLU, *Makedonski gradovi v rimsko doba*, *Skopje* 1957, 26 s.; 87 s. 102 ss.; 162 s.; 192 ss.; 289 ss.; tabela na str. 316. Zaradi kompletnih navedb virov sta pomembni tudi gesli B. SARIA, *Stohi*, *RE* IV, A 1, 1931, 51; FLUSS, *Lychnidus*, *RE* 13 2 b, 1926, 2114 s.

² Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie, Paris 1906 (ponatis Roma 1967), zlasti 96 ss.; 130 ss.; Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain, Paris 1918, zlasti 129 ss.; 597 ss.

snejši pregledi.³ Spričo takega stanja je namen tega prispevka prikazati na sintetičen način novo stanje raziskav, poudariti skupne poteze v razvoju celotnega ozemlja in opozoriti na ne ravno majhen kompleks novejših domače in tuje znanstvene ustvarjalnosti o teh vprašanjih, opozoriti na poglavitne (zlasti novejši) izdaje virov in na glavna vprašanja, ki jih postavlja ta študij.

Da postavimo prostorske in časovne meje prikaza, izhajajoč iz Dioklecijanove upravne ureditve balkanskih provinc, ki je v naslednjih stoletjih resda doživela spremembe, vendar je ostala temelj poznoantične ureditve do njenega propada ob naselitvi Slovanov oziroma do organizacije tem od 7. stoletja dalje, zajema naš pregled dve južnopanonijski provinci (Savia, Pannonia Secunda), Dalmacijo (provinci Dalmatia in Praevalis) in diecezo Dacij (provinci Moesia Prima, Dardania, zahodni del provinc Dacia Mediterranea in Dacia Ripensis). Da bi pregled zajel celotno območje današnje Jugoslavije, vključujemo vanj tudi dele provinc, ki so se le deloma razprostirale na ozemlju današnje Jugoslavije: del Sredozemskega Norika (Noricum Mediterraneum), Istro (vzhodni del province Venetia et Histria), Drugo Makedonijo (Macedonia Secunda, skoraj v celoti na ozemlju današnje SR Makedonije) del Prve Makedonije in Novega Epira (Macedonia Prima, Epirus Nova). V primeru Istre in Prevalitane, ki sta skoraj v celoti ležali na ozemlju Jugoslavije, vključujemo v pregled celotno ozemlje teh dežel; tudi tistega dela, ki leži danes v Italiji (Tergeste) oziroma v Albaniji (Scodra, Lissus).⁴

Pomembnih novih virov, ki bi osvetlili nastanek in razvoj mreže škofij v pozni antiki za to ozemlje, ni. Novoodkriti oziroma novo objavljeni pisani viri ne prinašajo v tem oziru bistvenih novosti. Zgodnjekrščanska književnost Ilirika je v celoti gledano skromna. Gre za spise dveh cerkvenih očetov, Viktorina Ptujkega in Niketa

³ Prikazi razvoja cerkvene organizacije v Dalmaciji so osredotočeni na prikaz škofije v Saloni, ker je za zgodovino ostalih škofij virov zelo malo. Od del, objavljenih po Zeillerjevi monografiji, velja upoštevati zlasti slednja: F. BULIĆ — J. BERALDI, Kronotaksa solinskih biskupa uz podatka Kronotaksa spijelskih nadbiskupa, Zagreb 1912—1913; H. LECLERCQ, Dalmatie, DACL 4, 1, 1920, 21—111 (zlasti 46—59); M. ABRAMIC in Forschungen in Salona I, Wien 1917, 7—10 (zelo sumaren oris); A. M. STRGACIĆ, Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313, Sibenik 1941 (le za začetke salonijske cerkve); B. SARIĆ, Dalmatia (als spätantike Provinz), RE Suppl. 8, 1956, 48—59; J. J. WILKES, Dalmatia, London 1969, 427—435. Od del jugoslovanskih avtorjev, ki se le dotikajo teh vprašanj, gl. F. SISIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 151 ss.; 170 ss.; N. KLAIC, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 99 ss.; J. FERLUGA, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Srpska akad. nauka, Posebna izd. 291, Vizant. inst. 6, Beograd 1957, 7 ss. (ital. izdaja tega dela, L'amministrazione Bizantina in Dalmatia, Venezia 1978, nam ni bila dostopna).

Za Prevalitano gl.: B. SARIĆ, Praevalitana, RE 22, 2, 1964, 1677—1680; Istorija Crne Gore I, Tito grad 1967, 256—266 (avtor prispevka J. KOVAČEVIĆ); P. MIJOVIĆ — M. KOVAČEVIĆ, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd — Ulcinj 1975, 63—69.

Za ozemlje južnopanonijskih provinc Savije in Druge Panonije gl. H. LECLERCQ, Illyricum, DACL 7, 1, 1926, 114 ss.; T. NAGY, A Pannoniai kereszténység története, a Római véddörédszer, ősszedés mlásáig (Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes), Dissertationes Pannonicae II/12, Budapest 1939, passim (gl. zlasti tabelo na str. 217); A. LIPPOLD — E. KIRSTEN, Donauprovinsen, RAC 4, 1959, 173 ss.; A. MOCSY, Pannonia, RE Suppl. 9, 1962, 750 ss.; IDEM, Pannonia and Upper Moesia, London-Boston 1974, 325 ss. Od del domačih avtorjev se deloma dotikajo teh vprašanj M. PAVIĆ, Arianstvo u Panoniji Srijemskoj, Dakovo 1891 (s težiščem na 4. stol.); I. R. ROGOSIĆ, Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna dioba (396—437), Zagreb 1962, zlasti 28 ss.; 163 ss.; 188 ss. Glavne virove za razvoj cerkvene organizacije v Dalmaciji in Panoniji je od domačih avtorjev objavil in komentiral F. SISIĆ, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb 1914, 115 ss.

Za območje nekdanje Gornje Mezije (prov. Prva Mezija, Dardania), današnji jugoslovanski del Sredozemske in Obrežne Dacije) gl. kot izhodišni deli H. LECLERCQ, Illyricum, 116 ss. in A. MOCSY, Pannonia and Upper Moesia, 325 ss. Za 6. stol. je napisal temeljno študijo B. GRANIĆ, Osnivanje arhiepiskopije u gradu Justinijana Prima 535 godine poste Hr., Glasnik Skopskog naučnog društva I, Skoplje 1926, 113—134 (nekoliko skrajšano verzijo razprave je priobčil Byzantion 2, 1925, 123—140). Za območje Dardanijske gl. Z. MIRDITA, Das Christentum und seine Verbreitung in Dardaniën, Balcanica 4, 1973, 83—93. Za celotno poznejše srbsko, naseljitveno področje Istorija srpskog naroda P, Beograd 1981, 99—105 (avtorica prispevka M. MIRKOVIĆ). Za področje Dardanijske in Makedonije gl. nazadnje G. G. ASPER, Skopsko-prizrenska biskupija, kroz stoljeća, Zagreb 1986, 21—71. Stevilne podatke posreduje v podjuni obliki tudi Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, 47 ss.; 133 s.; 303; 330; 386 s.; 408 s.; 470 ss.; 639 s.; 653 s. Od domačih zbirk virov pridejo za ta vprašanja v poštev F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902; F. SISIĆ, Priručnik; Vizantiski izvori za Istoriju naroda Jugoslavije I, Srpska akademija nauka, Posebna izd. 241, Vizantol. inst. 3, Beograd 1955.

⁴ O upravnih razdelitvi navedenih dežel v pozni antiki gl. nazadnje A. H. M. JONES, The Later Roman Empire 284—602, A Social, Economic and Administrative Survey II, Oxford 1973, 1451 ss. in T. D. BARNES, The New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge (Mass.) — London 1982, 195 ss. (oba z navedbo virov in starejši literature). Izmed vseh navedenih provinc je upravnozgodovinsko najbolj nejasna podoba Druge Makedonije (Macedonia Salutaris; kasneje Macedonia Secunda). Gl. F. PAPA-ZOGLU, Makedonski gradovi, zadnja karta v prilogi; EADEM, La Macédoine Salutaris et la Macédoine Seconde, Bulletin de la Classe des lettres et de sciences morales et politiques, Académie royale de Belgique 42, 1956, 115—124.

iz Remezijane, in nekaj anonimnih, večinoma le fragmentarno ohranjenih spisov. Ta književnost ne prispeva skorajda nič k poznavanju cerkvene organizacije teh dežel.⁵ Medtem ko moremo predvsem na podlagi poznoantične krščanske književnosti do podrobnosti spoznati funkcijo, položaj, aktivnost, imena škofov v Italiji, Galiji in Afriki, v manjši meri tudi v Hispaniji,⁶ pa tega za Ilirik ne moremo trditi, tako da ostajajo tu med pisanimi viri še naprej najvažnejši akti cerkvenih zborov in papeška pisma. Prav tako prinaša v bistvu malo novosti cela množica materialnih virov, v prvi vrsti poznoantičnih cerkva. Od grobo ocenjenih nekaj sto (do tristo?) registriranih zgodnjekrščanskih cerkva na območju Jugoslavije (dosedanje objave in interpretacije so zajele le manjši del tega kompleksa)⁷, je le malo, takih, ki so pomembne kot viri za rekonstrukcijo organizacije zgodnjekrščanske cerkve, zlasti škofijskih sedežev. Kot glavni vzrok za to naj navedemo neizdelana, oziroma nezanesljiva merila pri oceni, ali je bila neka cerkev škofovska ali ne, če so poznani le elementi arhitekture, manjkajo pa pisani viri. Novih epigrafskih virov, zlasti škofovskih napisov, je malo.⁸ Zaradi tega se današnja slika mreže škofij v pozni antiki na ozemlju Jugo-

⁵ Viktorinovo osebnost in delo je nazadnje predstavil R. BRATOZ, *Krščanstvo v Ogleju*, 276–335, spise Niketa iz Remezijane pa K. GAMBER, *Niceta von Remesiana als Katechet und Hymnendichter. Ein Rechenschafts- und Forschungsbericht. Spätantike und frühbyzantinische Kultur*, Bulgariens ... Hrsg. R. PILLINGER, 71–83. Arijanske spise iz Ilirika je nazadnje objavil R. GRYSOY v CCSL 87, 1982, s francoskim prevodom v SC 267, 1980 (obkrajš. s podrobnimi navedbami starejše literature). Latinsko krščansko književnost Ilirika (poleg navedenih del še nekaj krajših spisov; za nekatere med njimi izvor ni jassen) je kratko predstavil K. GAMBER, *Die lateinischen liturgischen Quellen. Illyriens vom 4. bis zum 6. Jahrhundert*, Sirmium IV, Beograd 1982, 77–85.

⁶ Prim. v tem oziru zelo instruktivno študijo: S. MOCHI, ONORY, *Vescovi e Città*, Rivista di storia del diritto italiano 4, 1931, 245–329; 555–600; 5, 1932, 99–179, 241–312; 6, 1933, 199–238.

⁷ Ocenjo nam je posredoval S. CIGLENEČKI, za kar se mu lepo zahvaljujemo. Od ocenjenih do treh stotin starokrščanskih cerkva na ozemlju Jugoslavije odpade levi delež na Istro za Istro gl. G. BOVINI, *Le antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*, Bologna 1974; A. ŽO-NJE, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka 1981; IDEM, *Crkvena arhitektura zapadne Istre. Područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*, Analecta Croatica Christiana XIII, Zagreb-Pazin 1982), obalni pas Dalmacije (nekaj sintetično zasnovanih del: D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Battisteri in ambienti rurali nell'Adriatico orientale*, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina 19, 1972, 281–295; N. CAMBI, *Neki problemi starokrščanske arheologije na istočnoj Jadranskoj obali*, Materijali 12 (9. kongres arheol. Jugoslavije, Zadar 1972), Zadar 1976, 239–282 (str. 256; samo v okolici Salone je dokumentiranih čez 50 starokrščanskih cerkva v manjših krajih); IDEM, *Starokrščanska arhitektura na području salonišanske metropole*, Arheološki vestnik 29, 1978, 606–626; IDEM, *Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici*, Radovi Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet, Zadar 24, 1934–1985, 33–59) in na Makedonijo (novejši sintetično zasnovan pregled za Makedonijo nam ni poznani; od nekoliko starijih del gl. R. F. HODDINOTT, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia*, London 1963; I. NIKOLAJEVIĆ-STOJKOVIĆ, *Ranovizantijska dekorativna arhitektonska plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori*, Beograd 1957; D. MANO-ZISI — J. WISEMAN, *Iskopavanja u Stobima 1970–1974*, Starinar 26, 1975, 87–95; J. SASEL, *Tabula Imperii Romani K 34. Naissus, Dyrrhachion, Scupi, Serdica, Thessalonike*, Ljubljana 1976, passim (zlasti karta v prilogi). Drugod je zgodnjekrščanskih cerkva manj; doslej le 15 (z domnevni 20) v Sloveniji (gl. *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, Karta I (krščanstvo v antiki; avtor pogl. R. BRATOZ; v tisku), le nekaj v panonjskem delu Hrvatske in v Sremsu (gl. B. VI-KIĆ-BELANČIĆ, *Elementi ranog kršćanstva u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki vestnik 29, 1978, 588–606; za Sirmij gl. D. BOŠKOVIĆ — P. GROS — V. POPOVIĆ, *Recherches archéologiques à Sirmium*, Campagne française-yougoslave de 1973, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité* 86, 1974, 597–656; zlasti 621–632), nekoliko več (čez 30) v Bosni in Hercegovini (D. BASLER, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972; IDEM, *Bosna i Hercegovina: Historija, Kasnoantičko doba*, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1982, 166; gl. tudi ibidem, st. 690; *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo 1984; 309–373 (avtor poglavlja D. BASLER)), kakih deset v Crnoj Gori (gl. *Istorija Crne Gore I*, 267–275; P. MIJOVIĆ — M. KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, 63–69; P. MIJOVIĆ, *Ranohrišćanski spomenici Praevalisa*, Arheološki vestnik 29, 1978, 641–678), nekaj deset in v Dardaniji, Prvi Meziji in u današnjem jugoslovan-skom delu obih Dacij (novejši sintetični obris nam ni poznani; gl. N. SPREMO-PETROVIĆ, *Propozicijski odnosi u bazilikama Ilirske prefekture*, Beograd 1971; I. NIKOLAJEVIĆ, *Sahranjivanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije*, Arheološki vestnik 29, 1978, 678–693; pregled arheoloških raziskav poznoantičnih mest na ozemlju Srbije posreduje M. PAROVIĆ-PESIKAN, *Archéologie antique dans le «Starinar»* (1984–1984), Starinar 35, 1984, 116–134, zlasti 125 ss., z izčrpnimi navedbami literature). Večina od teh cerkva ni bila deželna arheološke monografske predstavitve (v Sloveniji npr. doslej le trije zgodnjekrščanski kompleksi); mnoge pa niso registrirane niti v preliminarnih poročilih.

⁸ Prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 241; H. BERG, *Bischöfe*, 61.

⁹ Na celotnem ozemlju Jugoslavije je bilo odkritih le 20–30 napisov z omembo škofa: eden v št. Pavlu pri Preboldu (AIJ 16; Gaudencij, zelo verjetno škof v Celeiji), 9 ali 10 v Istri (*Inscriptiones Italiae* X, 2, 64; 113; G. CUSCITO, *Gradi e funzioni ecclesiastiche*, 243 ss. n. 2 in 57; poreški škof-mučenec Mavry; *Inscr. Ital.* X, 2, 80; 81; 92; G. CUSCITO, o. c. 50; 63; 71 (poreški škof Evfrazij); *Inscr. It.* X, 2, 134; G. CUSCITO, n. 51 (poreški škof Re (schivus) ali Re (tilius)); *Inscr. Ital.* X, 2, 93; 94; G. CUSCITO, 52 (poreški škof Teodor); *Inscr. It.* X, 2, 100; G. CUSCITO, n. 61 (puljski škof Johannes); *Inscr. Ital.* X, 3, 163; G. CUSCITO, 72 (tržaški škof Frugiferus)). Največ napisov z imeni škofov je bilo odkritih v Saloni (gl. F. BULIĆ — J. BERALDI, *Kronotaksa*, 6; 14; 22; 26; 27; 28; 30; 35; 63; 66; H. LECLERCQ, *Dalmatie*, DACL 4, 1, 1920, 25 ss.; R. EGGER, *Forschungen in Salona II*, Wien 1926, 75 ss.; ker je število zgodnjekrščanskih napisov Salone izjemno visoko (doslej je bilo poznanih le ca. 400 napisov, v pravi pa je zbirka z več kot 1000 napisov; gl. E. MARIN, *Starokrščanska epigrafija Salone. Projekt 1983–1988*, Antički temelji naše suverenosti, Pula 1986, v tisku), lahko pričakujemo, nove napise z imeni škofov, kontinentalni del Dalmacije, zgornjemezijske province) nam je poznanih malo napisov z imeni škofov; na napisu CIL III 14349 iz Sirmija se omenja *[episcopus Sirm(iensis) [episcopus] [opus]*, (?) žal je napis tako

slavije v bistvu ne razlikuje došti ne le od tiste, ki jo je predložil J. Zeiller pred šestdeset in več leti,¹⁰ temveč tudi ne bistveno od tiste, ki sta jo predložila D. Farlati in C. Coleti pred dvema stoletjema.¹¹

Da ne bi bil prispevek le ponavljanje in dopolnjevanje že poznanega, želimo izpostaviti tiste momente, ki so bili v dosedanjih pregledih le premalo upoštevani: a) odnos med posvetno (državno) in cerkveno organizacijo (ujemanja in odkloni); b) splošne poteze razvoja mreže škofij za celotno ozemlje, posebej vpliv verskih bojev na razvoj cerkvene organizacije; c) nastanek nadškofijskih sistemov, č) vprašanje kontinuitete oziroma vprašanje »prenosa« cerkvene organizacije v času njenega propadanja na skoraj celotnem obravnavanem ozemlju.

S prikazom kronološke sheme škofov in škofijskih sedežev želimo (ob upoštevanju novejših oziroma boljših izdaj virov, ki nam žal niso bile v celoti dostopne) vsaj nekoliko dopolniti dosedanje poskuse in opozoriti na bogastvo gradiva.

1. Začetki škofijske organizacije v dobi pred nastopom verske svobode

V dobi, ko se je na Vzhodu, pa tudi v Italiji in Afriki že izoblikovala mreža škofij, je na ozemlju današnje Jugoslavije le nekaj skupnosti doseglo to stopnjo razvoja, pri čemer so nam na podlagi obstoječih virov popolnoma neznani tisti glavni momenti, ki so bili odločilni za prehod neke krščanske skupnosti v višjo organizirano obliko. To so bile z redkimi izjemami skupnosti v največjih mestih, v središčih rimske provincialne uprave. Zaradi skopih virov za to ozemlje za dobo preganjanj kristjanov — Evzebij in Laktancij teh dežel praktično ne omenjata, poznejše »passiones« nam o cerkveni organizaciji ne povedo skoraj nič zanesljivega, na vso nesrečo omenja tudi Hijeronimijanski martirologij samo štiri škofo-mučence (Ireneja iz Sirmija, Evzebija iz Cibal, Kvirina iz Siscije in Domnija iz Salone)¹² — nam je za ta čas poznanih le malo škofijskih sedežev.

Izmed skupnosti, ki so v tem času bile organizirane kot škofije, moremo v prvi vrsti omeniti glavno mesto Dalmacije Salono z dvema škofoma mučencema (Domnjo in Venantius, slednji po mnenju nekaterih mučenec s srede 3. stoletja) in z nekaj drugimi kleriki in laiki mučenci (prezbiter, Asterius, diakon, Septimius, laiki Antiochianus, Gaianus, Telius, Paulinianus, Anastasius, Victoricus, Hermogenes in Felix).¹³ Salonitanska krščanska skupnost je bila v tej dobi na vsem obravnavanem ozemlju največja. Ker so bile druge krščanske skupnosti v Dalmaciji majhne, moremo sklepati, da sta prek salonitanske krščanske skupnosti odšla v svet dva pomembna človeka: v prvi vrsti papež Gaj (283—296), edini papež v antiki, ki je izhajal iz Ilirika

fragmentaren, da je ime škofa nerazpoznavno; gl. H. LECLERCQ, *Illyricum*, DACL 7, 1, 1926, 116); po hipotezi, ki jo je postavil R. EGGER, *Historisch-epigraphische Studien in Venedien*, *Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst.* in Wien 21—22, 1922/23, Beiblatt 327—341, se na Jovio nanaša napis škofa Aman-tija iz Ogleja (ILChV 1061a). Iz goratega kontinentalnega dela Prevaltine izhaja napis škofa Stefana iz Justinijanove dobe, najden v Izbičanju na območju Prijepolja (ne na območju Boke Kotorske); kot na-vajata Istorija Crne Gore I, 269 in M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 250); M. MIRKOVIĆ, *Antistes Stefanus i građevinska delatnost Justinijanova vremena u Polimlju*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 18, 1978, 1—8. Na napisu iz Milana iz leta 475 se omenja škof Aurelius iz dalma-tinskega Riderja (ILChV 1043; prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 248 s.). Nezanosljivo je branje napisa iz Novalje na Pagu, na katerem naj bi se omenjal domači škof (A. SONJE, *L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemio*, *Atti* 11 (Centro di ricerche storiche-Rovigno), 1980—1981, 117 s.). Lep grad-beni napis z imenom škofa je bil najden v Stobiju v Makedoniji (škof Filip, okrog leta 500; gl. B. SA-RIA, *Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi*, *Jahreshefte d. Österr. Archäol. Inst.* 28, 1933, 132; *Novi nalasci u episkopalnoj crkvi u Stobima*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 12, 1933, 25; to je edini grški napis z omembo škofa z območja Jugoslavije).

¹⁰ Gl. op. 2.

¹¹ *Illyricum sacrum I—VIII, Venetiis 1751—1819.*

¹² *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, ad rec. H. QUENTIN ed. H. DELE-HAYE, AA SS Nov. II/2, Bruxellis 1931, Apr. 6 (177: »Sirmi Herenei episcopi«); Apr. 11 (182: »Salona Dalmatiae Domnionis episcopi«); Apr. 28 (215: »in Pannonia Cibalis Eusebii episcopi«); Iun. 4 (302: »in Sabaria civitate Quirini episcopi«).

¹³ J. ZEILLER, *Les origines* (Dalmatie), 8 ss.; F. BULIĆ — J. BERALDI, *Kronotaksa*, 8 ss.; H. LECLERCQ, *Dalmatie*, DACL 4, 1, 1920, 23—45; A. M. STRGACIĆ, *Kršćanstvo* (temeljna študija), 5 ss.; B. SARIA, *Dalmatia*, RE Suppl. 6, 1956, 48 ss.; J. J. WILKES, *Dalmatia*, 429 s.; F. BULIĆ, *Mučenici so-linski*, Izabrani spisi, Split 1984, 333 ss.

(naslednji je bil še Dalmatince Janez IV., 640–642),¹⁴ in (po sicer dokaj pozni gradeško-beneški tradiciji) četrti poznani oglejski škof Krisogon II. (295–308),¹⁵

Drugo škofijsko središče je bilo glavno mesto province Druge Panonije in obnem panonijske dieceze Sirmij z enim škofom-mučencem (Irenej) in z več drugimi mučenci, od katerih sta bila dva klerika (diakon Demetrius in presbiter Romulus), poleg ca. 15 laikov.¹⁶ Po številu žrtev sodeč je bila sirmijska krščanska skupnost med preganjanji v Iliriku najbolj prizadeta, bodisi ker je bila največja, bodisi ker je bilo tam preganjanje najhujše.

Kot tretje škofijsko mesto nastopa glavno mesto province Savije Siscia z enim škofom-mučencem (Kvirin), usmrčenim v Savariji. Drugi predstavniki te krščanske skupnosti se v virih ne omenjajo.¹⁷

Izven glavnih provincialnih mest se škofije omenjajo le sporadično. V prvi vrsti velja omeniti do Dioklecijanovih upravnih reform, ki padejo v čas, pred začetkom preganjanj, še panonijsko mesto Petoviono, središče Ilirskega carinskega okrožja (Publicum portorii Illyrici), z enim škofom-mučencem (Viktorin).¹⁸ Kot manj pomembni mesti nastopata že tedaj kot škofijska sedeža Cibale v bližini Sirmija z enim škofom-mučencem (verjetno se je imenoval Eusebius; kot mučenec naj bi umrl že v dobi Valerijanovega preganjanja kristjanov)¹⁹ in Parentium v Istri s prav tako enim škofom-mučencem (Maurus) ter nekaj drugimi mučenci (klerik (?) Eleuterij, Julijan, Demetrij, Projekt in Akolit).²⁰ Z zgornjemezijskega področja (Prva Mezija, Dardanija, zahodni del obeh Dacij) nimamo za ta čas nobene omembe škofa in tudi sorazmeroma malo omemb mučencev. Z ozirom na dobro zgrajeno cerkveno hierarhijo (med mučenci se omenjajo presbiter Montan, diakoni Hermylus, Fortunat in Donat, lektor Hermogenes, morda klerik Donatov brat Venustus, vsi usmrčeni v Sirmiju, in trije laiki) in z ozirom na bližino Sirmija bi mogli domnevati obstoj škofije v Singidunu,²¹ morda tudi v Naisu, kjer se omenja svetniški kult več poimensko neznanih mučencev.²²

Čas nastanka teh škofij ni poznan. Okvirno bi mogli postaviti najkasneje sredino 3. stoletja kot dobo njihovega nastanka. Iz teritorialne razporeditve teh škofij

¹⁴ Liber pontificalis c. XXVIII (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955, 161); J. ZEILLER, Les origines (Dalmatie), 83 s. je bil skeptičen do omembe Gajevega dalmatinskega poretka, za njim tudi H. LECLERCQ, Dalmatie, 38 s. Nasprotno je F. BULIC, Sv. Kajo papa i konfesor, Izabrani spisi, 393–402, za stopal tezo, da poročilo o dalmatinskem izvoru papeža Gaja spada v prvo redakcijo Liber pontif. in je zato avtentično.

¹⁵ Chronicon Venetum (vulgo Altinate) (ed. H. SIMONSFELD, MGH Scriptores 14, 1883, 37) = Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (ed. R. CESSI, Roma 1933, 162). Na to tradicijo se nanašata DANDULUS, Chronica per extensum descripta, A. 295 ss. (ed. E. PASTORELLO, Rerum Ital. scriptores XI/1, Bologna 1938, 27 ss.). O vprašanju oglejskega škofa Krisogona II. gl. nazadnje R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 220 s., 233.

¹⁶ S. RITIG, Martyrologij srijemsko-panonske metropolije, Bogoslovski smotra 2, 1911, 113–126, 248–268, 353–371; J. ZEILLER, Les origines (prov. danubiennes), 79 ss.; H. LECLERCQ, Illyricum, 103 ss.; T. NAGY, o. c., 57 ss.; R. EGGER, Der heilige Hermagoras, Eine kritische Untersuchung, Klagenfurt 1948, 47 ss.; R. ROGOŠIČ, o. c., 29 s.; A. MOCSY, Pannonia, 751 s.

¹⁷ J. ZEILLER, o. c., 68 ss.; T. NAGY, o. c., 65 ss.; E. B. THOMAS, Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria — frühchristliche Kontinuität im westpannonischen Raum, Burgenländische Heimatblätter 43, 1981, 5–18; R. PILLINGER, Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, ZC 39, 1985, 176 s.; C. RONCAIOLLO, S. Quirino di Siscia e la sua traslazione a Roma. Analisi e critica delle fonti, Quaderni dell'Istituto di lingua e letteratura latina (Università di Roma) 2–3, 1980–1981 (1983), 215–249 (zadnje delo nam ni bilo dostopno).

¹⁸ R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 276 ss.

¹⁹ Passio s. Irenaei 1^a (Th. RUIJNART, Acta martyrum, Ratisbonae 1859, 435) omenja smrt lektorja Poliona iz Cibale »sub Diocletiano et Maximiano«, s pojasnilom, da je »in qua (sc. urbe Cibalarum) superior persecutione Eusebius ejusdem ecclesiae venerandus antistes moriendo pro Christi nomine, de morte et de diabolo noscitur triumphasse.« Ta »persecutio superior« je zelo verjetno Valerijanovo preganjanje kristjanov (morda celo Decijevo), o poteku katerega v Iliriku ni nič znanega. Skeptičen do imena škofa (Eusebius) je bil J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 48 s. (ime naj bi bilo povzeto po presbiterju iz Nikomedije, ki se slavi na isti dan), skeptičen do obstoja škofije v Cibalah. H. LECLERCQ, Illyricum, 115. Po pravici sta izrazila negativno stališče do Zeillerjeve skepse T. NAGY, o. c. 31 in R. EGGER, o. c. 47.

²⁰ R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 246–263.

²¹ O singidunskih mučencih gl. J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 105 ss.; H. LECLERCQ, Illyricum, 108; R. EGGER, o. c., 49 s.; prim. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 57 ss.

²² VICTRICIUS, De laude sanctorum 11. (edd. I. MULDER, — R. DEMEULENAERE, CCSL 64, 1985, 86) omenja kult mučencev v Naisu v zvezi s čaščenjem mučencev v največjih mestih v cesarstvu in v tistih deželah, kjer je bilo čaščenje najbolj razširjeno (»... in Oriente, Constantinopoli, Antiochia, Thessalonica, Naiso, Romae, in Italia...«). Iz tega bi mogli sklepati na večje število mučencev v Naisu, od tod na znatno krščansko skupnost v dobi preganjanja, kar bi posredno kazalo na možen obstoj škofije v mestu. V dobi preganjanj je bilo največ žrtev praviloma v tistih krščanskih skupnostih, ki so bile organizirane kot škofije.

dobimo vtis, da se je cerkvena organizacija oblikovala najhitreje vzdolž (misijonskih) poti: a) ob jadranski obali, vzdolž pomorsko-kopenske misijonske poti, kjer so nastale krščanske skupnosti — škofije v Saloni, Poreču, v Ogleju in Raveni, b) vzdolž kopenske poti v južni Panoniji (Siscia; Poetovio, Sirmium), z eno izjemo (Cibalac) v največjih mestih in obenem središčih rimske uprave!

Cerkvenoorganizacijsko je bilo nerazvito kontinentalno zaledje Dalmacije (današnja Bosna in Hercegovina, Črna gora in zahodna Srbija) ter severna polovica panonijske dieceze (Prva Panonija, Valerija, obe noriški provinci), čeprav se posamezne krščanske skupnosti omenjajo tudi na tem področju. Preseneča nas majhna razvitost (po razpoložljivih virih) krščanskih skupnosti na zgornjemizijskem področju, saj gre za ozemlje vzdolž kopenske misijonske poti z grškega področja v Podonavje, bodisi iz Male Azije prek Plovdiva in Serdike, bodisi iz Soluna prek kontinentalne Makedonije.

Od osmih znanih imen škofov so tri imena grška (Domnion, Eusebius, Ireneus), pet pa je latinskih (Quirinus, Victorinus, Venantius, Primus, Maurus). Močna navzočnost grškega elementa pride tudi do izraza, če upoštevamo imena ostalih znanih klerikov, ki so umrli mučeniške smrti v tej dobi: pet grških imen (Demetrius iz Sirmija, Hermogenes in Hermylus iz Singiduna, Eleutherius iz Parentija) in šest latinskih (Romulus iz Sirmija, Montanus, Fortunatus in Donatus iz Singiduna, Pollio iz Cibal in Septimius iz Salone). Od omenjenih osmih škofov je bil eden zelo verjetno prišlek iz Sirije (Domnion iz Salone), vsi ostali pa so izhajali verjetno iz matičnih cerkvenih skupnosti. Relativno razvitost tega območja v primerjavi s sosednjim oglejskim območjem na zahodu kaže dejstvo, da sta od tod izhajala (po poročilu sicer poznih virov, temelječih na gradeško-beneški tradiciji) kar dva oglejska škofa, Panonijec Hilarij (276—286)²³ in že omenjeni Dalmatinec Krisogon II. (295—308). Primeri iz Salone (usmrčenega škofa Domniona je nasledil nečak Primus)²⁴ in Singiduna (med žrtvami nastopa diakon Donat in njegov brat, [klerik] Venust ter prezbiter Montan in njegova žena Maksimila) nam kažejo na to, da je bilo jedro teh krščanskih skupnosti majhno in je temeljilo na sorodstvenih zvezah. Viri nam ne dajejo opore za kakršnokoli sklepanje o hierarhiji škofijskih središč. Le domnevati moremo o prestižu Salone v Dalmaciji in Sirmija v Panoniji. Oblast škofov je bila očitno omejena na mesto, na matično cerkveno skupnost. Noben vir nam ne opravičuje sklepanja o teritorialni oblasti katerega od teh škofijskih središč ali o oblasti Ogleja izven Benečije in Istre na vzhod.²⁵ Najbolj tipične pravice škofa, sklicevanje sinod in posvečevanje klerikov, se v skopih virih omenjajo samo enkrat za področje Istre.²⁶ Za to dobo ni, z izjemo poreškega napisa z omembo škofa Mavra,²⁶ nobenih materialnih virov, ki bi dopolnjevali podobo škofovske organizacije na obravnavanem ozemlju.

2. Razvoj cerkvene organizacije od nastopa verske svobode do nastanka nadškofijskih sistemov

Obdobju preganjanja kristjanov, ki se je v italjskih deželah končalo maja 305, v panonijski diecezi verjetno že z nastopom cesarja Licinija novembra 308, drugod

²³ Chronicon Venetum (vulgo Altinate) (ed. H. SIMONSFELD, MGH Scriptores 14, 1883, 37) = Origo civitatum Italiae seu Venetiarum (ed. R. CESSI, Roma 1933, 162); prim. DANDULUS, Chronica, A. 276 ss. (ed. E. PASTORELLO, Rer. Ital. script. XII/1, Bologna 1938, 25 s.); R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 152 ss.

²⁴ R. EGGER, Die Christianisierung der pannonischen Provinzen, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 11 (Festschrift B. Saria), München 1964, 14; je trdil, da so na panonijskem področju bile že ob koncu 3. stoletja brez dvoma vse škofije podrejene metropoli Ogleju. Za to tezo ni nobene osnove v virih (gl. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 144.).

²⁵ Le za sosedstvo tega ozemlja omenjajo Acta s. Donati 2 (AA: SS Mai V, 1866, 145 s.), da je oglejski škof, (ime se ne omenja) posvetil istrskega kristjana Donata, doma z mejnega območja Istre z Dalmacijo in Panonijo, za prezbiterja. To dejstvo je gotovo izraz velikega vpliva oglejske cerkve na istrskem področju, ne bi pa še mogli govoriti o teritorialni jurisdikciji oglejskega škofa nad tem območjem. Gl. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 265 s.

²⁶ Inscriptiones Italiae X, 2, 64; novejša objave in interpretacije napisa navaja R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 248 ss.

pa je trajalo do Galerijevega tolerančnega edikta s konca aprila 311,²⁷ je sledil vzpon krščanstva, ki se je odražal tudi na cerkvenoorganizacijskem področju. V času dveh vladarjev, Konstantina in Licinija, pred začetkom prve državljanske vojne med njima, je pomemben dogodek cerkveni zbor v Arlesu avgusta 314. Med najmanj štirinštiridesetimi zahodnimi škofi (s Konstantinovega področja) se je sinode udeležil tudi kot, najbolj vzhoden predstavnik oglejski škof Teodor s svojim diakonom Agatonom »iz province Dalmacije«.²⁸ Enigmatična omemba daje slutiti, da je oglejski škof zastopal dalmatinsko (salonitansko) cerkev in kaže na tesne vezi med obema jadranskima metropolama.²⁹ Obežem moremo iz tega sklepati, na težnjo dalmatinske (salonitanske) cerkve, da bi v času naraščanja napetosti med obema cesarjema prešla iz Licinijevega območja na področje krščanstvu še bolj naklonjenega Konstantina. Kot verjeten zastopnik dalmatinske cerkve je škof Teodor sopodpisal kanone tega cerkvenega zbora, od katerih se štirje (can. 2, 17, 20 in 21) nanašajo na cerkveno organizacijo. Za nas najbolj zanimiv je vsekakor can. 20, ki je odrejal posveitev novega škofa ob navzočnosti vsaj še treh škofov.³⁰ Z ozirom na to, da ti odloki izhajajo iz prakse zahodne cerkve in da potovanja na dolge razdalje za posvečevanje niso bila več v navadi,³¹ moremo sklepati, da je obstajala tedaj tudi v zahodnobaškanskih provincih (Dalmaciji) več kot ena sama škofija (Salona).

Prvi znani cerkveni zbor, ki so se ga udeležili škofje z obravnavanega ozemlja, je bil prvi ekumenski koncil v Nikaji (20. 5.—19. 6. 325), manj kot leto po koncu vojne med Konstantinom in Licinijem (julij—september 324). Ob veliki udeležbi, okrog tristo škofov, zlasti z Vzhoda, je bila udeležba škofov z obravnavanega ozemlja sorazmerno skromna; poleg maloštevilnih zahodnih škofov (samo pet!) so prišli v Nikajo samo Domnus iz Sirmija, Dacus iz Skupija in Boudios iz Stobija. Iz Dalmacije in zahodne Panonije, pa tudi iz severne Italije, ni bilo nikogar.³² Principi

²⁷ Omemba Licinija kot preganjalca kristjanov nas postavlja pred zapleteno vprašanje teritorialne kompetence tega cesarja od oklica za avgusta 11. nov. 308 do Galerijeve smrti v začetku maja 311, ko je bilo v Iliriku konec preganjanj in se je Licinijeva oblast avtomatično razširila na ves Balkanski polotok. Po večinskem mnenju naj bi Licinij ob imenovanju postal avgust Zahoda z nalogo, da si pribori Italijo, takoj pa naj bi dobil v upravo le diecezo Panonijo (panonijske province, Dalmacije, oba Norika) in. Recijo (tako sta menila npr. E. STEIN, *Geschichte des spätromischen Reiches I*, Wien 1928, 130 s.; A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284—602 I*, Oxford 1973, 79). Dejstvo je, da se v panonijski diecezi ne omenja po tem času nobeno mučeništvo več (zadnje, smrt Kvirina iz Siscije v Savariji 4. jun. 408, pade še v Galerijev čas), kar bi si mogli razlagati kot Licinijovo mlačnost pri preganjanju kristjanov oziroma kot postopno približevanje Konstantinu (prim. LACTANTIUS, *De mortibus persecutorum* 43, 2; ed. J. MOREAU, SC 39, 1954, 125 in 423; R. BRATOZ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 198). Vendar pa se omenja nekaj mučeništev »sub Licinio« v sosednji mezijski diecezi, kjer naj bi vladal še naprej Galerij (mučeništvo Hermila in Stratonika v Singidunu, mučenci iz Tomija; gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 106; 118; R. BRATOZ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 238, tabela; št. 1 in 2).

Pri tem problemu se nakazujejo dve možni razlagi: 1) Morda so avtorji legend o teh mučeništvih projicirali Licinijovo kasnejšo podobo (Licinij sovražnik Konstantina in preganjalec kristjanov v letih 321—324) v zgodnejši čas in s tem zagrešili anahronizem. (Licinij je bil gotovo vladar v mezijski diecezi od Galerijeve smrti 311 do prve vojne s Konstantinom 316). 2) Možno je, da z Licinijevim imenovanjem za avgusta nov. 308. teritorialne kompetence med njim in Galerijem (Licinij je bil Galerijev človek; prim. LACTANTIUS, *De mortibus persec.* 20, 3, cit. ed. 101) niso bile razdeljene in je Licinij skupaj z Galerijem imel v upravi vse podonavske province. Tako meni npr. T. D. BARNES, *The New Empire*, 198; šibko izhodišče za to tezo daje AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus* 40, 8 (ed. R. PICHLMAYR, Leipzig 1970, 122), s poročilom, da mu je Galerij poveril Ilirik in Trakijo. Šele odgovor na vprašanje, ali in do kakšne mere so zasledile omembe Licinija kot preganjalca kristjanov v legendah z mezijskega področja, bo pokazal večjo verjetnost ene ali druge možnosti. Majhna je namreč verjetnost, da bi se v virih poznejšega nastanka omenjal Licinij kot preganjalec kristjanov v času pred nov. 308, ko je bil samo Galerijev sodelavec.

²⁸ *Concilia Galliae A. 314 — A. 506* (ed. C. MUNIER, CCSL 148, 1963, 14, v. 17 s.; 16, v. 10 s.; 17, v. 10 s.; 18, v. 10 s.; 19, v. 6 s.; 21, v. 8 s.; gl. SC 241, 1977, 58).

²⁹ R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, ZC 37, 1983, 260 (z navedbo ostale lit.).

³⁰ *Concilium Arelatense*, can. 20: »Ut sine tribus episcopis nullus episcopus ordinetur« (edicija vira kot v op. 28).

³¹ Kot »mos antiquus« je označil leta 559 papež PELAGIUS, *Epistola* 24, 11 (edd. P. M. GASSÓ — C. M. BATLLE, Montserrat 1956, 76) navado, da sta se oglejski in milanski škof posvečevala med seboj (na razdalji, ki je približno enaka razdalji med Sirmijem in Salono). To posvečevanje se je uveljavilo »quia pro longinquitate et difficultate itineris ab Apostolico onerosum illis fuerat ordinari.« Verjetno so taki razlogi prevladali tudi na Balkanu, ki z ozirom na razvoj cerkvene organizacije ni bil v bistvenem zaostanku za severno Italijo. Gl. A. V. ROSSI, o. c. (v op. 1), 136 ss.; R. BRATOZ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 80.

³² O Nikajskem koncilu splošno gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* III/1, Torino 1973, 76 ss. (102 ss.); H. JEDIN, *Storia della Chiesa* II, Milano 1980, 23 ss. (obe deli z izčrpnno literaturo). Seznam udeležencev sta objavila nazadnje E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicäa und Konstantinopel*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Abteilung, Neue Folge H. 13, München 1937, 62 ss. in E. HONIGMANN, *La liste originale des Pères de Nicée*, Byzantion 14, 1939, 17—76 (gl. zlasti 48, n. 187 ss.); IDEM, *The original lists of the members*

razvoja in ureditve cerkvene organizacije, ki so jih postavili v Nikaji (zlasti can. 4), so bili na obravnavanem območju izvedeni v celoti z veliko zamudo, od pol stoletja do enega stoletja. Gotovo ni bila že z nikajskim koncilom v praksi uveljavljena nadškofijska organizacija, kot sta določala can. 4 in 6.³³ Vendár pa kaže ponovna uzakonitev udeležbe vsaj treh škofov pri posvetitvi škofa na to, da je moralo biti tedaj v zahodnobalkanskih provincah več škofov, kot nam jih registrirajo maloštevilni viri.³⁴

Razvoj cerkvene organizacije v naslednjem polstoletnem obdobju nam razkrijajo dokumenti, nastali v toku kristoloških bojev, v katerih so igralce balkanske province izjemno važno vlogo. V prvi vrsti velja omeniti največji dogodek v zgodovini krščanstva v antični dobi na Balkanu: koncil v Serdiki leta 343. Na njem so med 97 katoliškimi škofi (od teh le 23 iz latinskega Zahoda, večina z Balkana in iz Grčije, poleg prav redkih vzhodnjakov) in 77—80 arijanskimi škofi (ogromna večina z Vzhoda, po eden iz Dacije, Mezije in Panonije), v celoti iz 58 provinc,³⁵ prvič v večjem številu nastopili škofje z današnjega ozemlja Jugoslavije. V celoti je z obravnavanega ozemlja nastopilo devet (deset) katoliških škofov: Aprianus iz Petovione (Noricum Mediterraneum),³⁶ Marcus iz Siscije (Savia),³⁷ Euterius iz Sirmija (Pannonia Secunda),³⁸ prezbiter Maximus kot zastopnik škofa Amantija iz Viminacija (Moesia Prima),³⁹ Zosimus iz Horreum Margi (Moesia Prima),⁴⁰ Gaudentius iz Naisa (Dacia Mediterranea; za Osijem iz Kordobe najbolj aktiven udeleženec, predlagatelj štirih kanonov),⁴¹ Macedonius iz Ulpiane,⁴² Pařegorius iz Skupija⁴³ (oba iz Dardanije), Eugenius iz Herakleje (Macedonia Prima)⁴⁴ in Zosimus iz Lihnida (Epirus Nova).⁴⁵ Ob udeležbi po enega ali celo dveh škofov iz navedenih provinc nas preseneča popolna odsotnost škofov iz Dalmacije. Prevalitane in Druge Makedonije. Medtem ko Atanazij izrecno omenja, da so se za katoliško stran opredelili tudi škof(je) Dalma-

of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon, Byzantion 16, 1942—1943, 20—80; IDEM, Une liste inédite des Pères de Nicée, Byzantion 20, 1950, 63—71 (tu se omenjajo navedeni škofje na str. 65 (št. 74), 67 (št. 139), 66 (št. 85), 67 (št. 186). Gl. tudi J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 143; 160 s.

³³ Oznaka sirmijskega škofa »Domnus metropolitanus« na enem od latinskih rokopisov udeležencev Nikajskega koncila (J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 143; IDEM, Sur l'ancien évêché de Sirmium, Orientalia christiana periodica 13; 1947, 671 s.) je gotovo anahronistična, je pa odraz prestiža sirmijske cerkve v Panoniji že v tej dobi. Prim. tudi R. BRATOZ, Cerkevopolitični in kulturnozgodovinski odnosi, 268.

³⁴ Kanon 4. Nikajskega koncila (Ch. J. HEFELE, Histoire des Conciles I/1, Paris 1907: 539) je odrazil volitev novega škofa s strani vseh škofov provinc, ob minimalni udeležbi vsaj treh škofov (prim. can. 20 koncila v Arelatu 314, op. 30). Novoizvoljenega škofa je nato potrdil metropolitanski škof tiste province; izvolitev sploh ni bila veljavna, če izvoljenega škofa ni potrdil metropolit (can. 6; Ch. J. HEFELE, Histoire I/1, 539 ss.). Določba predpostavlja torej kot minimum za upoštevanje obeh kanonov obstoj metropolitanskega škofa in vsaj še treh škofov v eni provinci. Če bi vzeli za izhodišče upravno razdelitev pred cesarjem Dioklecijanom, bi morale obstajati na ozemlju Jugoslavije že v tej dobi vsaj 3 metropolitanske cerkve (za Dalmacijo, Spodnjo Panonijo in Zgornjo Mezijo) z vsaj še po tremi škofi v vsaki provinci. Določbo Nikajskega koncila o minimalni udeležbi treh škofov in metropolita za volitev novega škofa so pozneje potrdili na več cerkvenih zborih pozne antike (gl. Ch. J. HEFELE, Histoire I/1, 546 s.). O volitvah škofov v 4. stol. (z analizo juridičnih in drugih virov, ki kažejo na posamične odstopne od navedenih načel) gl. R. GRYSO, Les élections épiscopales en Orient au IVe siècle, RHE 74, 1979, 301—345; IDEM, Les élections épiscopales en Occident au IVe siècle, RHE 75, 1980, 257—283.

³⁵ O koncilu v Serdiki gl. J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 228 ss.; A. FLICHE — V. MARTIN, Storia III/1, 118—124 (154—161): zelo dober tematski prikaz je (z navedbo novejših literature) priprava I. OPELT, Die westliche Partei auf dem Konzil von Serdica, Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens, hrsg. R. PILLINGER, Wien 1986, 85—92. Temeljno študijo o udeležencih koncila je z objavo katalogov priobčil A. L. FEDER, Studien zu Hilarius von Poitiers II, Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, Bd. 166, Abh. 5, Wien 1911. Od zastopanih provinc (36 provinc so zastopali katoliški škofje, 24 arijanski), je le pet takih, ki so imele udeležence na obeh straneh in so bile torej versko razcepljene, od tega kar tri z Balkana (Panonija, Dacija, Mezija, Arabija in Palestina).

³⁶ A. L. FEDER, o. c. 55, n. 47 (z oznako, da gre za škofa iz Panonije, ki je za tisti čas anahronistična).

³⁷ »Marcus a Savia de Siscia« (A. L. FEDER, o. c. 25, n. 52; 45; 56 n. 53; 62).

³⁸ »Euterius a Pannonia« (A. L. FEDER, o. c. 23, n. 40; 39; 62); prim. R. BRATOZ, Cerkevopolitični in kulturnozgodovinski odnosi, 265 in 268; o napačni predstavi o Eletteriju kot škofu v Lavriaku gl. R. BRATOZ, Krščanstvo v Ogleju, 178 s.

³⁹ A. L. FEDER, o. c. 54, n. 44.

⁴⁰ A. L. FEDER, o. c. 56, n. 51.

⁴¹ A. L. FEDER, o. c. 23, n. 32; 38; 53 n. 21; Can. 4, 18, 20, 21 (Ch. J. HEFELE, Histoire I/2, 766; 800; 802 s.; I. OPELT, o. c. 87).

⁴² A. L. FEDER, o. c. 23, n. 35; 38; 54 n. 39.

⁴³ A. L. FEDER, o. c. 22, n. 29; 37; 50 n. 7.

⁴⁴ A. L. FEDER, o. c. 33, n. 21; 54 n. 31.

⁴⁵ A. L. FEDER, o. c. 34, n. 23; 54 n. 32.

cije,⁴⁶ pa vemo, da se filoarijanski/salonitanski škof Maksim gotovo ni udeležil cerkvenega zbora,⁴⁷ torej je moral izraziti pripadnost katoliški stranki neki drugi dalmatinski škof. To bi kazalo na obstoj vsaj še ene škofije v Dalmaciji, ki jo je vodil katoliški škof. Med arijanskimi škofi s tega področja se omenjata v virih (poleg manj pomembnega Kiriaka iz Naisa,⁴⁸ predhodnika škofa Gavdencija) škofa Valens iz Murse in Ursacij iz Singiduna. Arijeva učenca, ki sta že pred tem od koncila v Tiru 335 dalje nastopala kot brezobzirna borca za arijanizem, in ki sta v naslednjem obdobju igrala izredno veliko vlogo v verskih bojih.⁴⁹ S svojim brezkompromisnim nastopom v želji po osebnem uspehu (zlasti Valens iz Murse je bil tipičen primer politika v slabem pomenu besede), ob kršenju določb cerkvenih zborov,⁵⁰ sta se uveljavila kot najvplivnejša škofa na vsem zahodnobalkanskem območju, ob katerih so bili sirmijski in salonitanski škofje te dobe drugorazredne osebnosti. Desetletna doba premoči arijanskih škofov iz Ilirika, ki je temeljila na sodelovanju teh dveh škofov (pozneje še Germinija iz Sirmija, 351-ca. 376) s cesarjem Konstancijem II., je po zadnjem vzponu arijanizma (koncil v Riminiju 359, v udeležbo več kot štiristotih škofov Zahoda; med njimi gotovo niso manjkali katoliški škofje z obnavljanega območja) doživel krah po cesarjevi smrti.⁵¹ V dobi krize arijanske stranke v Iliriku po letu 360 — sirmijski škof Germinij je leta 366 zapustil arijanski tabor in prešel k semiarijancem — sta pomembna dokumenta, ki nam z več imeni škofov osvetljujejo cerkveno organizacijo, pismo arijanskih škofov, zbranih na sinodi v Singidunu decembra 366,⁵² naslovljeno na Germinija, in Germinijev odgovor, na-

⁴⁶ *Apologia contra Arianos* 1 (PG 25, 249 A); *Historia Arianorum* 28 (PG 25, 725 B). Poleg Dalmacije je še enajst provinc izrazilo svojo privrženost katoliški stranki, ne da bi se njihovi škofje udeležili koncila (gl. A. L. FEDER, o. c. 70, n. 10).

⁴⁷ Salonitanski škof Maksim se omenja kot eden od sedmih naslovljenecv enciklike, podpisane od arijanskih škofov Vzhoda, poslanih s koncila v Serdiki, z ostrimi napadi na Marcela iz Ankare in Atanazija, in sploh na katoliško stranko, iz česar sledi sklep, da v Serdiki ni bil navzoč (gl. A. L. FEDER, o. c. 118, n. 54; F. BULIC — J. BERALDI, *Kronotaksa*, 20 s.).

⁴⁸ Škof »Cyrilaeus a Naiso« se omenja v encikliki arijanskih škofov iz Serdike kot soavtor spisa proti katoliškemu teologu Marcelu iz Ankare, pozneje pa kot njegov privrženec. Očitno njegovo teološko in cerkvenopolitično stališče ni bilo trdno in je (tako kot v tej zvezi imenovani Protogenes iz Serdike) prešel iz arijanskega v katoliški tabor. Gl. A. L. FEDER, 111 n. 14; J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 158. Ker je naško škofijo v Serdiki zastopal katolik Gavdencij, je očitno, da je Kiriak umrl (ali bil odstavljen) že pred letom 343.

⁴⁹ Gl. W. ENBLIN, *Valens* (Nr. 21), RE 7, A 2, 1948, 2141–2146; A. LIPPOLD, *Ursacius* (Nr. 6), RE 9, A 1, 1961, 1056 (oba s citati vseh mest v virih, kjer se omenjata, in z obsežno lit.); M. MESLIN, *Les Ariens d'Occident* 335–430, *Patristica Sorbonensia* 8, Paris 1967, 71–84; M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, *Studia ephemeridis Augustinianum* 11, Roma 1975, 125 ss.; 180 ss.; 201–244; 316 ss.; 381 ss. Ni nam bila dostopna študija Ch. BRENNCKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites* (337–381), *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin — New York 1984. Dobro ocenjo Valensa in Ursacija posreduje tudi I. OPELT, o. c. 90 ss.

⁵⁰ Valens naj bi okrog leta 335 skušal zasedeti škofovski prestol v Sirmiju, ko je bil pregan škof Domnij (ATHANASIUS, *Historia arianorum ad monachos* 5; PG 25, 700; prim. D. FARLATI — J. COLETTI, *Illyricum sacrum* VII, 1817, 583; M. SIMONETTI, o. c. 109 s.) in je okrog leta 340 skušal zasedeti cerkveni prestol v Ogleju, pri čemer je prišlo do krvavih obračunov v mestu (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B* II 2, 4 (12); ed. A. FEDER, CSEL 65, 1916, 129). Valens je s tem, da je zapustil matično cerkveno skupnost z namenom, da bi postal škof v drugi, kršil eno temeljnih načel cerkvene ureditve, ki se ponavlja v sklepih cerkvenih zborov tiste dobe, (Concil Arelatense can. 2; Concil. Nicenum can. 15; concil. Sardicense can. 1; Ch. J. HEFELE, *Histoire* I, 281, 597 ss.; 760 s.). Kan. 1 koncila v Serdiki je očitno meril na omenjeno dejanje škofa Valensa iz Murse (prim. R. GRAYSON, *Elections episcopales en Orient au IVe siècle*, RHE 74, 1979, 310 op. 1).

⁵¹ Za čas od koncila v Serdiki 343 do leta 360 nam poleg Valensa in Ursacija ter sirmijskih škofov (Fotinus, Germinius; o Fotinu gl. M. SIMONETTI, *Studi sull'arianesimo*, *Verba seniorum* n. s. 5, Roma 1965, 135–159; IDEM, *La crisi ariana*, 202 ss.; o Germiniju M. MESLIN, o. c. 67 ss.; M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 203, 229 s.; 244 ss.; 385 s.; kratko tudi R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 268), ni poznanih nič katoliških škofov z današnjega jugoslovanskega ozemlja. Kot glavni vzrok za to moremo oceniti dejstvo, da se akti koncila v Riminiju 359 niso ohranili (ohranilo se je le nekaj dokumentov, ki jih navajata Hilarij in Atanazij), očitno zato, ker so jih pozneje šteli za apokrifne (*Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis* 5, 1; ed. E. v. DOBSCHÜTZ, *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristl. Literatur* 38, 4, Leipzig 1912, 11, 49). Dober prikaz tega v zgodovini Cerkve zelo razburljivega obdobja posredujejo M. SIMONETTI, *La crisi ariana*, 313–349; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* III/1, 160 ss. (200 ss.); Nista mi bili dostopni študiji: C. A. BALDUCCI, *Aspetti religiosi e politici del concilio di Rimini*, Rimini 1960 in Y. M. DUVAL, *La manoeuvre frauduleuse du Rimini. A la recherche du Liber adversus Ursacium et Valentem*, v zborniku *Hilaire et son temps*, Paris 1969, 51–103.

⁵² HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B* V (CSEL 65, 1916, 159 s.). Pismo so poslali škofje Valens iz Murse, Ursacij iz Singiduna, Gaius in Paulus (omenja se še Paladij iz Ratiarije); za Gaja in Pavla je gotovo, da sta izhajala s panonijsko-mezijskega področja, vendar njun sedež ni znan. Alternativno ju postavljajo v Savarijo (J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 141; 174; M. MESLIN, o. c. 64 ss.). Poleg tega, se v pismu omenja še nekaj klerikov, ki so izhajali iz istega področja kakor škofje (prezbiter Secundianus, diakon Iovianus, poddiakon Martirius, lektor Pullentius in eksorcist Candidianus; gl. A. L. FEDER, *Studien* II, 122 ss.).

slovljen na osem zmernih arijanskih škofov.⁵³ Iz pčdesetih in šestdesetih let 4. stoletja je poznanih še več škofov, žal le po imenu, za katere moremo domnevati, da so vsaj deloma izhajali z obravnavanega ozemlja (npr. udeleženci sirmijskega koncila leta 351, dokumenti, nastali v zvezi s koncilom v Riminiju, omemba poreškega škofa Julijana).⁵⁴

V še bolj jasni luči se kaže izgrajevanje cerkvene organizacije v dobi katoliške protiofenzive proti arianizmu v Iliriku. Dokumenti v tej zvezi nam obogatijo znanje o cerkveni organizaciji v več ozirih. Omenjajo se nekateri dotlej neznani škofijski sedeži. Postavitvi katolika Anemija za sirmijskega škofa ca. 376⁵⁵ in odstavitvi arijanskega salonitanskega škofa Leontija⁵⁶ je sledila odstavitve šestih le po imenu poznanih arijanskih škofov na koncilu v Sirmiju leta 378 (Polychronius, Telemachus, Faustus, Asclepiades, Amantius, Cleopatra)⁵⁷ ter dokončni obračun z arianizmom v Iliriku na oglejskem koncilu 381. Tega se je udeležilo več škofov z obravnavanega ozemlja: Anemij iz Sirmija, Konstancij iz Siscije, Feliks iz Zadra in Maksim iz Emone (sporna je v luči novejših raziskav le udeležba Amantija iz Jovije), ter dva arijanca, Sekundijan iz Singiduna (Ursacijev naslednik), prezbiter Atal iz Petovione (kot zastopnik škofije, v kateri je prišlo pred oglejskim koncilom do dramatičnih, v celoti ne povsem jasnih dogodkov).⁵⁸

⁵³ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VI* (CSEL 65, 1916, 160–164). Od osmih naslovljenec pisma (Rufianus, Palladius, Severinus, Nichas, Heliodorus, Romulus, Mucianus, Stercorius) je z ozirom na kraj stolovanja neizpodbitno identificiran samo Paladij iz Ratiarije, za vse ostale pa ni znano, kje so bili škofje. Medtem ko jih je J. ZEILLER, o. c. 174 s. postavljaj nedoločeno na celoten Balkan, pa (tako kot A. L. FEDER, *Studien II*, 107 ss. in M. MESLIN, o. c. 63) menimo, da gre za bližnje sosedes Sirmija, za panonijske in mezijske škofe. Če upoštevamo še štiri prej imenovane arijanske škofe, poznamo v času okrog leta 366 12 imen škofov, po večini z obravnavanega ozemlja, od katerih pa le za 2 ali 3 poznamo njihovo škofovsko mesto. V pismu se omenja še (očitno sirmijski) klerik, diakon Carinius. Germinij je dal pismo v podpis trem škofom, katerih izvor prav tako ni poznan (Innocentius, Octavius, Catulus).

⁵⁴ Ti škofje, ki so deloma gotovo izhajali z obravnavanega območja, so sledeči:

a) Med udeleženci sinode v Sirmiju leta 351 se omenja 22 arijanskih škofov (med njimi tudi Ursacij in Valens) (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VII 9* (CSEL 65, 1916, 170). Za 13 škofov iz drugih virov vemo, da so bili arijanski škofje z Vzhoda, Grčije in Trakije (Narcissus, Theodorus, Basilus, Eudoxius, Demofilus, Cecropius, Silvanus, Euagrius, Hirenus, Bassus, Macedonius, Marcus, Acacius), za dva, da sta bila iz Ilirika (Ursacius in Valens; gl. D. FARLATI, o. c. VII, 519; A. L. FEDER, *Studien II*, 101 ss.). Izvor sedmih škofov (Exsuperantius, Terentianus, Gaudentius (gotovo ni identičen s katoliškim škofom iz Naisa), Julius, Junior, Surinus, Simplicius) ostaja še naprej neznan. Domnevati moremo, da je bil vsaj znaten del, če ne večina, iz Ilirika. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 270, je domneval, da je izhajal iz Ilirika Surinus.

b) Poslanstvo koncila v Riminiju v traško Niko leta 359 je sestavljalo 14 katoliških škofov Zahoda (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina A V 3, 1* (CSEL 65, 1916, 86; A. L. FEDER, *Studien II*, 106); morda je bil med temi, iz drugih virov neznanimi škofi, tudi kateri iz Ilirika.

c) Poslanci sinode v Selevekiji 359 so naslovlili na arijanske škofe v Riminiju pismo »Dilectissimis fratribus Ursatio, Valenti, Magdonio, Megasio, Germinio, Gaio, Iustino, Optato, Marciali et ceteris Arminensis synodi legatis...« (HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VIII 1* (CSEL 65, 1916, 174; prim. A. L. FEDER, *Studien II*, 103 s.). Ker so med naslovljenci štiri znani arijanski škofje iz Ilirika, moremo domnevati to v znatni meri tudi za ostale. M. MESLIN, o. c. 61 s. je postavil domnevo, da so bili ilirski škofje Justinus, Magdonius in Megasius, ki se kot prepričani arijanci in zavezniki Valensa, Ursacija in Germinija, omenjajo tudi v drugih virih.

d) RUFINUS, H. E. 11 (2), 28 (EUSEBIUS Werke, ed. Th. MOMMSEN, GCS 9/2, 1908, 1034 v., 13 s.) omenja za čas po l. 362 (pred 402) zelo verjetno parentinskoga škofa Julijana (gl. G. CUSCITO, *Un nuovo nome nella serie dei vescovi di Parenzo*, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria n. s. 31, 1983, 119–127).

⁵⁵ PAULINUS, Vita s. Ambrosii 11 (PL 14, 30 s.); J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 309; M. SIMONETTI, La crisi, 438 s.; Y. M. DUVAL, Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325–400), AAAA 26, 1985, 370 s.

⁵⁶ Scholia Arriana in concilium Aquileiense 82 (ed. R. GRAYSON, CCSL 87, 1982, 188 s.) = *Scolles ariennes sur le Concile d'Aquilée* ed. R. GRAYSON, SC 267, 1980, 308 ss.; F. BULIĆ — J. BERALDI, Kronotaksa, 21 s.

⁵⁷ THEODORETUS, H. E. 4, 8 (PG 82, 1137–1141); J. ZEILLER, *Les orig.* (prov. danub.), 310 ss. (na str. 327 je izrazil domnevo, da sta dva škofa z latinskima imenoma izhajala iz Dalmacije, ostali pa iz Norika, Panonije ali Mezijske). Gl. tudi M. SIMONETTI, La crisi, 439 s.; R. GRAYSON, *Scolles ariennes* (Introduction), 107–121. Očitno sta pripadala ilirskemu kleru tudi prezbiter (škof?) Elpidius in škof Eustathius, ki se omenjata v tej zvezi kot prenašalca pisma ilirske sinode azijskim škofom (THEODORETUS, H. E. 4, 8 (PG 82, 1137 C; 1140 A-B).

⁵⁸ Navedeni škofje se omenjajo v seznamu udeležencev in na nekaj mestih v uradni verziji aktov (*Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos* 1; 16; 55; 59; 61; 62 (ed. M. ZELZER, CSEL 82/3, 1982, 325 ss.; 335; 359; 361; 362); v c. 64 (363) omenjeni Amantius episcopus Lotovensium (?) (v starejših izdajah »loviensium«) naj bi ne spadal v Jovijo, temveč v Lodeve (episcopus Lotovensium) v Provansu (gl. M. ZELZER, *Prolegomena*, CLIV op. 1; CLXII s.; kritično stališče do domneve M. ZELZER je izrazil Y. M. DUVAL, Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (kot v op. 55), 374 (z mnenjem, da gre lahko le za škofa iz Jovije).

Od ohranjenih aktov je pretežni del »proces« proti Paladiju (c. 5–64; str. 329–363), preostali del, ki je fragmentarno ohranjen, pa proti Sekundianu iz Singiduna (c. 65–75; 364–368). Dogodke v Petovionu opisuje pismo koncila tedanjim cesarjem (*Gesta concilii Aquileiensis*, Epistula 2, 9–10; 322 s.; kratko o tem R. BRATOŽ, *Kratek oris* (kot v op. 1), 212; »proces« proti petovionskemu (?) prezbiterju

Zmaga katoliške stranke se je odražala tudi v boju proti drugim herezijam (okrog leta 391 odstavitev fotinijanskega škofa Bonosa iz Naisa, ki ga je nasledil katolik Martijan)⁵⁹ in v povečani misijonarski aktivnosti (Niketa iz Remezijane je bil misijonar med Skiti, Geti, Dačani, Besi in Dardani).⁶⁰

V senci velikega prestiža milanskega škofa Ambrozija na vsem območju Ilirika se je dvignil Sirmij v nadškofijsko središče za ves Ilirik, ob zavestni naslonitvi na položaj tega mesta v civilni upravi.⁶¹ Temu razvoju je sledila Salona z nekajdesetletno zamudo. Salonitanski škof Hezihij je nastopal v funkciji metropolitana za Dalmacijo in sosednje province (za ves zahodni Ilirik po zatonu Sirmija?) šele v začetku 5. stoletja (prvič izrečno 418).⁶²

Če povzamemo glavne poteze razvoja v tej dobi, moremo reči sledeče: V tem času se je mreža škofij precej zgostila (v začetku 4. stoletja je bilo znanih le 6 škofij, ob koncu 4. stoletja kar 21). Po poročilih virov se je mreža škofij zelo malo zgostila v Drugi Panoniji (prej dve, sedaj dve škofiji, ena ista), nič ali malo v Saviji (prej ena, sedaj ista škofija, ob problematični omembi Jovije) in Prevalitanj (nobenih poznanih škofije), malo v Dalmaciji (prej ena, sedaj dve škofiji), precej bolj pa na mezijsko-dakijskem področju (prej nič, sedaj se omenja kar osem škofij: Singidunum, Viminacium, Horreum Margi in Margus v Prvi Meziji, Naissus in Remesiana⁶³ v zahodnem delu Sredozemske Dačije, Ulpijana in Scupi v Dardaniji). Po en škofijski sedež se prvič omenja tudi na današnjem jugoslovanskem delu obeh Makedonij (Stobi, Herakleia) in Novega Epira (Lychnidus) ter na najbolj vzhodnem območju Benečije in Istre (Emona). Poleg poznanih škofijskih sedežev nam še omembe večjega števila škofov s tega področja, žal brez omembe mesta njihovega stolovanja (ca. 20), daje slutiti, da je bilo teh škofij precej več kakor jih poznamo, morda do dvakrat toliko. Nadškofijska organizacija se je razvila pozno. Na koncilu v Serdiki o njej še ni sledu, kar se odraža tudi v formulaciji latinske verzije kanonov.⁶⁴ Prav tako se nadškofijska oblast ni razvila v času verskih bojov, v katerih sta bila glavna protagonista škofa dveh, sičér manj pomembnih škofij, dasi se v tej dobi odraža večji ugled nekaterih škofijskih središč (zlasti Sirmija). Poleg Sirmija, ki je bil glavno mesto panonijske dieceze in ilirske prefekture, in nekoliko pozneje Salone kot glavnega mesta Dalmacije, se ni razvilo nobeno glavno mesto province v nadškofijsko središče, kot bi se moglo razviti v duhu sklepov nikajskega koncila (npr. Siscija, Singidunum, Scupi, Doclea). Samo za Salono in Sirmij imamo doku-

Atalu opisujejo pogl. 44–45 (str. 353 s.). V tej zvezi se omenja tudi škof Agrippinus (c. 44; p. 353), bčitno škof z obravnavanega območja, skoraj gotovo iz Panonije, čigar sedež ni poznan.

Novejša lit. o oglejskem koncilu 381: Y. M. DUVAL, *La présentation arienne du concile d'Aquilée de 381*, RHE 76, 1981, 317–331; *Atti del colloquio internazionale sul concilio di Aquileia del 381*, AAAD 21, 1981; G. CUSCITO, *Il concilio di Aquileia (381) e le sue fonti*, AAAD 22, 1982, 189–253; A. de NICOLA, *Il dibattito teologico degli Atti del Concilio di Aquileia del 381*, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria* 2, 1983, 47–94; Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium*, 372 ss.

⁵⁹ Ph. JAFFÉ, *Regesta pontificum Romanorum I*, Lipsiae 1885, 261; 299.

⁶⁰ PAULINUS NOLANUS, *Carmen* 17, 17 ss.; 143; 195 s.; 205 ss.; 245 ss.; *Carmen* 27, 335 ss. (A. E. BURN, *Niceta of Remesiana. His Life and Works*, Cambridge 1905, 142 ss.).

⁶¹ Na ta položaj meri izjava škofa Anemija na koncilu v Ogleju 381 (*Gesta concilii Aquileiensis* 16 [cit. ed. 335]: »Caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis...«; gl. J. ZEILLER, *Sur l'ancien évêché de Sirmium* (kot v op. 33), 673 s.; Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium*, 373 s.) in oznaka mesta, kot jo posreduje JUSTINIANUS, *Novella* 11, 1 (ed. R. SCHOELE, Berlin 1959, 94): »Cum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerat constituta, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis...«; Gl. tirdi R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 268 s.

⁶² V taki funkciji ga označuje pismo papeža Zosima iz l. 418 (PL 56, 571–573; gl. zlasti 572 B), v katerem pobblašča papež Hezihija z besedami: »Proinde nos, ne quid meritis dilectionis tuae derogemus, ad te potissimum scripta direximus, quae in omnium fratrum et coepiscoporum nostrorum facies in notitiam, non tantum eorum qui in ea provincia sunt, sed etiam qui vicinis dilectionis tuae provincis adiunguntur.«; J. ZEILLER, *Une ébauche de vicariat pontifical sous le pape Zosime*, *Revue historique* 52, 155, 1927, 326–332 je na osnovi navedenega pisma postavil domnevo, da je papež Zosim, po ustanovitvi papeškega vikariata v Solunu za Vzhodni Ilirik in v Arlesu za Galijo, postavil salonitanskega metropolita Hezihija za vikarija za Zahodni Ilirik (Dalmacija, Panonija, Norik; civilna dieceza Panonija). Prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, Roma 1976, 1101–1105. O tem škofu, ki se je dopisoval z Janezom Zlatoustom (Epist. 183; PG 52, 715) in sv. Avguštinom (Epist. 199; PL 33, 904–925; *De civitate Dei* 20, 5; edd. B. DOMBART — A. KALB, CCSL 48, 1955, 705 v. 78–80) gl. J. ZEILLER, *Les Origines (Dalmatie)*, 134 s. in F. BULIC — J. BERALDI, *Kronotaksa*, 25 ss.

⁶³ Prvi znani škof iz Remezijane je cerkveni pisec Niketa; gl. K. GAMBER, o. c. (kot v op. 5); prim. op. 60.

⁶⁴ Opazna je npr. razlika v latinski in grški verziji can. 14 koncila v Serdiki, ki kaže na različno stopnjo razvoja vzhodne in zahodne cerkve. Gl. Ch. J. HEFELE, *Histoire* 1/2, 795 s.; R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 269 op. 71.

mentirano skorajda celotno zaporedje in kronologijo škofov. Očitno so ugodne razmere za razvoj cerkvene organizacije trajale prekratko dobo, da bi cerkvena organizacija v razvoju v celoti »dohitela« civilno upravo. Na vprašanje, ali so verski boji pozitivno vplivali na razvoj verske organizacije, ne moremo dati pritrdilnega odgovora. Dejansko dobimo vtis, da se je cerkvena organizacija najbolj razvijala v dobi katoliške obnove v zadnji četrtini 4. stoletja. Glavni protagonisti v verskih bojih so bili bodisi po poreklu Vzhodnjaki (doma iz Male Azije) in niso bili trdno vsidrani v domači cerkveni skupnosti, bodisi so s svojo veliko politiko počasnemu in postopnemu utrjevanju cerkvene organizacije bolj škodovali kot koristili.⁶⁵ Ker v to dobo padé glavnina pokristjanjevanja zahodnobalkanskih dežel, se je morala izgraditi tudi cerkvena organizacija na elementarni stopnji. O tem pa nimamo skoraj nikakršnih prijemljivih virov.⁶⁶

3. Kriza 5. stoletja

Cerkvena organizacija je na obravnavanem področju na prehodu iz 4. v 5. stoletje dosegla najvišjo stopnjo razvoja. Označuje jo nastanek dveh, v praksi obstoječih metropolitanskih središč, Sirmija in Salone (pri čemer je znaten del obravnavanega ozemlja spadal pod sosednji metropolitanski središči, Solun in Oglej) in razvejana mreža škofij, ki pa v primerjavi s številom znanih rimskih mest kaže precejšnje vrzeli.⁶⁷ Ta cerkvena organizacija je v 5. stoletju doživela hude udarce, ki so na znatnem delu obravnavanega ozemlja imeli katastrofalne posledice. Vzrokov za tak razvoj je več. Kot glavni vzrok moremo navesti najprej krizo obeh cesarstev, krizo, ki je zahodno cesarstvo ni preživelo, medtem ko se je vzhodno cesarstvo nekako od srede 5. stoletja v glavnem iz nje rešilo. Kriza cerkvene organizacije se kaže na več načinov.

Cerkveno organizacijo v Panoniji so močno prizadeli premiki raznih barbarskih, predvsem vzhodnogermanskih ljudstev, okvirno v času med 379 in 405. Tem pre-

⁶⁵ Iz Male Azije sta izhajala sirmijska škofa Fotin in Germinij (prvi iz Ankare, drugi iz Kizika); prim. R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 263.

⁶⁶ Edini vir, na podlagi katerega bi mogli s previdnostjo rekonstruirati življenje krščanskih skupnosti in delovanje cerkvene organizacije na elementarni stopnji, so spisi Niketa iz Remezijane (A. E. BURN, o. c. (kot v op. 60); K. GAMBER, o. c. (op. 5)); Epigrafski viri (napisi z omembo klerikov), so za tako rekonstrukcijo v celoti premalo številni in vsebinsko revni. Tudi nekaj pisem sv. Hieronima, ki se nanaša na zahodni del obravnavanega območja, nam v tem oziru posreduje malo podatkov (gl. A. GRILLI, *San Gerolamo: un Dalmata e i suoi corrispondenti*, AAAD 26, 1985, 297–314).

⁶⁷ V primerjavi s številom znanih škofij se nam do konca 4. stol. kaže naslednje razmerje med številom rimskih mest in škofijskih sedežev:

Province	Rimska mesta	Škofijski sedeži
Noricum Mediterraneum (2 : 1)	Poetovio, Celeia	Poetovio
Venetia et Histria (4 : 2)	Emona, Tergeste, Parentium, Pola	Emona, Parentium
Savia (5 : 2)	Siscia, Andautonia, Nevioudunum, Iovia, Municipium Iasorum	Siscia, Iovia
Pannonia Secunda (4 : 3)	Sirmium, Cibalae, Mursa, Bassiana	Sirmium, Mursa, Cibalae
Moesia Prima (7 : 4)	Singidunum, Aureus mons, Margum, Viminacium, Municipium, Horreum Margi, Municipium Celegerorum	Singidunum, Viminacium, Margum, Horreum Margi
Dacia Mediterranea (zah. del) (2 : 2)	Naissus, Remesiana	Naissus, Remesiana
Dardania (3 : 2)	Ulpiana, Scupi, Municipium Dard.	Scupi, Ulpiana
Dalmatia (40 : 2)	ca. 40 mest	Salona, Iader
Praevalis (7 : 0)	Doclea, Scodra, Ulcinium, Lissus, Butua, Acruvium, Risinium	/
Makedonsko področje (Macedonia Secunda, Macedonia prima, Epirus Nova), (8 : 3)	Stobi, Heracleia, Lychnidus, Antigoneia, Euriston, Stuberra, Alkomena, Bryanion	Stobi, Heracleia, Lychnidus

Presenetljivo je dejstvo, da se kaže cerkvena organizacija kot najmanj razvita v Dalmaciji in Praevalitani.

mikom moremo pripisati uničenje škofij v Mursi in Joviji, verjetno pa še v več mestih v Panoniji.⁶⁸

Metropolitansko središče Sirmij je že pred srednj. 5. stoletjem izgubilo trdno oporo s prenosom civilne uprave ilirske prefekture v Solun.⁶⁹ Sirmij je postal obmejno mesto na periferiji vzhodnega cesarstva. Po izgubi panonijskih provinc se je vplivno območje Sirmija zmanjšalo na polovico in je obsegalo le širše zgornjemezijsko območje. Iz prve polovice 5. stoletja sta poznana dva (?) sirmijska škofa, Kornelij in Lavrencij (?), ki sta v majhni meri izvrševala nadškofijsko oblast. Padec Sirmija na cerkvenoorganizacijskem področju je potekal sočasno z vzponom Soluna.⁷⁰

Prva in druga Atilova vojna proti vzhodnemu cesarstvu, v letih 441–443 in 447–448 sta izredno prizadeli cerkveno organizacijo na mezijsko-dacijskem področju. Huni so leta 441 zavzeli Sirmij (v virih se omenja anonimni sirmijski škof), Viminacium in Margum (viri omenjajo margumskega škofa, ki je igral pri tem zelo nečastno vlogo)⁷² in po težkem obleganju popolnoma porušili Naissus.⁷³ Po teh udarcih, ki jih je dopolnil drugi Atilov pohod 448–449 z uničenjem okrog sedemdesetih mest na Balkanu (gotovo je bilo uničenih več škofijskih središč na mezijsko-dacijskem področju), se na tem območju cerkvena organizacija v antiki ni nikdar več obnovila v prvotnem obsegu, da si se škofije v omenjenih mestih omenjajo v dobi Justinijanove obnove stoletje kasneje.

Cerkveno organizacijo je gotovo prizadela verska neenotnost, namreč boj proti herezijam fotinijancev (zlasti na področju Sirmija) v Prvi Meziji in Sredozemski Daciji),⁷⁴ bonosovcev (v obeh Dacijah), ostankom arijancev, nestorijancev, in pelagi-

⁶⁸ GL. L. VÁRADY, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens* (376–476), Budapest, 1969, passim; H. WOLFRAM, *Geschichte der Goten*, München 1979, 137 ss.; od domačih avtorjev posreduje dober pregled M. MIRKOVIĆ, *Sirmium — its history from the I century A.D. to 582 A.D.*, Sirmium I, Beograd 1971, 46 ss.

⁶⁹ Ta prenos, ki ga kot edini vir omenja JUSTINIANUS, *Novella* II, 1 (535) (ed. R. SCHOELL, Berlin 1959, 94), se je izvršil, ko je sirmijski prefekt Apraemius *Attilianis temporibus eiusdem locis devastatis ... de Sirmitana civitate in Thessaloniceam profugus venerat*, torej neposredno pred l. 440.

GL. M. MIRKOVIĆ, *Sirmium*, 43.

⁷⁰ Leta 409 je papež Inocencij poslal niškemu škofu Martijanu pismo v zvezi z urejevanjem razmer ob zatiranju Bonosove herezije. (INNOCENTIUS, *Epist.* 16; PL 20, 520 B). V pismu se označuje sirmijski škof Kornelij kot pokojni (*sanctae recordationis vir*). Verjetno zatej Inocencij pisal škofu Lavrenciju (*episcopo Senliensi*), naj nastopi proti fotinijancem v svoji diecezi (INNOCENTIUS, *Epist.* 41; PL 20, 607). Zelo verjetno gre za škofa v Sirmiju in ne v daljnem Senji, kamor se fotinijanizem po znanih virih ni razširil, medtem ko je bil Sirmij njegovo središče. GL. k temu nazadnje Ch. PIETRI, *Roma Christiana* II, 1084 op. 3.

Da že v prvi polovici 5. stol. ne moremo govoriti o pravi metropolitanski oblasti sirmijskih škofov, nam kaže več uredb rimskih papežev, ki pomenijo izrazito protežiranje Soluna kot cerkvenega središča za ves vzhodni Ilirik.

Papež Siricij (384–398) je v pismu solunskemu škofu Anisiju leta 386 (?) temu podelil velika pooblastila pri postavljanju škofov v vsem (?) Iliriku (*ut nulli licentia esset sine consensu tuo in Illyrico episcopos ordinare praesumere*, GL. *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos Collectio Thessalonicensis* III, rec. C. SILVA-TAROUCA, Roma 1937, 19; J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 346 ss.).

Papež Inocencij je leta 412 poveril solunskemu škofu Rufu *curam causasque, si quae exoriantur per Achaiae, Thessaliae, Epiri veteris, Epiri novae, et Cretae, Daciae mediterraneae, Daciae ripensis, Moesiae, Dardaniae et Praevali ecclesias* (INNOCENTIUS, *Epist.* 13; PL 20, 515 B = *Epist.* ... *Collectio Thessalonicensis* V, cit. ed. 21 s.). Ta uredba pomeni dejansko nastanek solunskega vikariata; gl. Ch. PIETRI, *Roma Christiana* II, 1089 ss.

Nadmetropolitško oblast solunskega škofa je nato potrdil papež Bonifacij I. v pismu devetim škofom (*... episcopis per Illyricum constitutis* ...), leta 419 (?). Med naslovljenici se z obravnavanega ozemlja omenja škof Senecio iz Skodre (*Collectio Thessalonicensis* VI, cit. ed. 23; prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana* II, 1123). Isto potrditev vsebuje tudi papežovo pismo solunskemu škofu Rufu *et ceteris episcopis per Macedonia, Achaia, Thessalia, Epirum veterem, Epirum novum, Praevali et Daciam constitutis* iz leta 422 (*Collectio Thessalonicensis* VIII; cit. ed. 27 ss.; gl. tudi *Coll. Thessalonicensis* VIII, X, XI, XII).

O zapletenem vprašanju cerkvene ureditve Ilirika v prvi polovici 5. stol. gl. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 364 ss.; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, Torino 1972, 350 (306 s.); Ch. PIETRI, *Roma Christiana* II, 1069 ss.; IDEM, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Eglise de Rome* (V–VI siècles), *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin* (*Actes du colloque*, Rome, mai 1982), *Coll. de l'Ecole franç. de Rome* 77, 1984, 21–62.

⁷² PRISCUS, *Fig. 8* (Historici Graeci minores I, ed. L. DINDORF, Lipsiae 1870, 302 v. 16); Vizantiski izvori za istorijo naroda Jugoslavije I, Beograd 1955, 9 s.; M. MIRKOVIĆ, *Sirmium*, 47.

⁷³ PRISCUS, *Fig. 2* (cit. ed. 280, v. 11–24); Vizantiski izvori I, 10 s. Tudi pade Singiduna istega leta (MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon* A. 441 (3); *Chronica minora* II, 4. Th. MOMMSEN, *MGP. Auctores antiquissimi* XI, Berlin 1961, 80 v. 30 ss.) se je zelo verjetno končal z začasnim propadom tamkajšnjega škofijskega sedeža. V sumarnem opisu se škof ne omenja. GL. M. MIRKOVIĆ, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 46 s. 55; 73.

⁷⁴ PRISCUS, *Fig. 1 b* (cit. ed. 278, v. 22–280, v. 2); Vizantiski izvori I, 11 s.; P. PETROVIĆ, *Niš u antičko doba*, Gradina 1976, 41 s.

jančev (v Dalmaciji in na oglejskem področju).⁷⁴ V času teh verskih bojev, v dobi zelo aktivnih papežev Inocencija I. (401—417), Bonifacija (418—422), Siksta (432—440), Leona Velikega (440—461), Gelazija (492—496), Anastazija II. (496—498), Simaha (498—514) in Hormisda (514—523), nam vrsta papeških pisem dobro slika cerkvenozgodovinske razmere v Iliriku in na oglejskem območju (navzočnost raznih heretičnih gibanj in boj proti njim, boj med Rimom in Konstantinoplom za prevlado na tem območju, ki je dosegel vrh v dobi tako imenovane akacijanske shizme (484—518), nastanek in razvoj solunskega vikariata), vendar nam posreduje le malo konkretnih imen škofov in škofijskih sedežev.⁷⁵ To je obenem čas, ko je rimska stolica

⁷⁴ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 1), 193 ss. (o pelagijanizmu na oglejskem območju); o ostalih herezijah na Balkanu gl. naslednjo opombo.

⁷⁵ Papež Inocencij I., je pisal leta 409 naiškemu škofu Martijanu v zvezi z nastopom proti Bonosovi hereziji (gl. op. 70). Leta 414 se je sestala sinoda makedonskih škofov, kateri je papež Inocencij poslal pismo (datum 13. dec. 414), naslovljeno na te škofo (*episcopos Macedonibus et diaconis*). Med 23 škofi se omenjata dva izven diiece Makedonije: Niketas iz Remeziane in Martinus iz Naisa. Gl. INNOCENTIUS, *Epist.* 17 (PL 20, 527); J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 347; Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1094, op. 2. Pismo papeža Bonifacija iz l. 419 (?), naslovljeno na 8 škofov (*Perigenti, Dynato, Basilio, Paulo, Aeternali, Sabacio, Juliano et Senecioni episcopis per Illyricum constitutis*...). Omenja z obravnavanega ozemlja gotovo Senekiona: iz Skodre, za Pavla, Aeternala in Sabakija, pa ni znan kraj stolovanja (gl. *Collectio Thessalonicensis VI*; cit. ed. 23; pismo so nekdaj pripisovali papežu Celestinu; gl. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 149). Pismo papeža Bonifacija solunskemu škofu Rufu in metropolitanskim škofom solunskega vikariata iz l. 422 (*Collectio Thessalonicensis VIII*; cit. ed. 27 ss.) ne omenja nobenih škofov po imenu. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1124 op. 2; 1129 je postavil domnevo, da gre za metropolitane, od katerih naj bi bil za Prevalitno Senecio. Seznam izpušča; metropolitanske škofo 3 severnih provinc vikariata, Prve Mezije, Obrežne Dacije in Dardanije. Pisma Siksta (432—440), ki se nanašajo na razmere v Iliriku (*Collectio Thessalonicensis II—14*; cit. ed. 36 s.) nam ne razkrivajo novih imen škofov, pač pa so v tem oziru pomembnejša pisma papeža Leona Velikega. Medtem ko je pismo iz l. 444 naslovljeno generično na metropolitane Ilirika (*episcopis metropolitans per Illyricum constitutis*; *Coll. Thessalonicensis 24*; cit. ed. 57), pa je pismo iz l. 446 naslovljeno poimensko *Senecioni, Caroso, Theodulo, Lucae, Antiocho et Vigilantio metropolitans per Illyricum constitutis* (*Coll. Thessalonicensis 25*; cit. ed. 60). Od navedenih se nanaša na obravnavano ozemlje gotovo Senecio iz Skodre, medtem ko sta bila Luka in Vigilantij metropolitane Novega Epira in Tesalije. Ch. PIETRI, *La géographie*, 26 s. op. 14 postavlja ostale tri hipotetično: Antioha v Stari Epir (Nicopolis), Karoza in Teodula v Skupi (Dardanija) oziroma Sardiko (Dacia mediterranea). Vprašanje ostaja odprto.

Cerkvenoorganizacijske razmere v Dardaniji in Makedoniji nam razkrivata tudi dve pismi, naslovljeni na cesarja Leona I. (457—474). Pismo dardanskih škofov cesarju Leonu I. iz leta 458 so podpisali *Ursilius Episcopus Dardaniae... Dalmatius Episcopus Nentine... Maximus Episcopus Diocletianensis* (G. GASPER, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stolčca*, Zagreb 1986, 205; prvimenovani je bil dardanski metropolit s sedežem v Skupiju, medtem ko mesti Nentina (oziroma Neutina) in Diocletiana še nista z gotovostjo identificirani); prvimenovanega je cesar v odgovoru tituliral *Ursicenus episcopus Scupiensis* (J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio VII*, Paris-Leipzig 1901², 789; gl. tudi J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 161; Z. MIRDITA, *Das Christentum* (kot v op. 3), 87). Pismo sinode škofov Novega Epira cesarju Leonu je podpisal tudi škof *Antonius episcopus Lychnido* (FLUSS, *Lychnidus*, RE 13 2 b, 1926, 2114).

Papež Gelazij (492—496) je v času ponovnega naraščanja rimskega vpliva na Balkanu najprej l. 493 pisal saloniškemu škofu Honoriju pismo v zvezi z bojem proti pelagijancem v Dalmaciji (*Epistulae Imperatoris pontificum aliorum inde ab a. 367 ad a. 553 datae*, *Avellanae quae dicitur collectio* 98, ed. O. GUENTHER, CSEE 35/1, 1895, 436—439). Kmalu nato je (494) pisal škofom Dardanije (in Dalmacije) (*Collectio Avellana*, Ep. 79; cit. ed. 218—223). Po tem pismu so se dardanski škofje zbrali na sinodi v glavnem mestu province (metropolitana civitas) Scupiju, od koder so papežu poslali odgovor (*Collectio Avellana*, Ep. 80; cit. ed. 223—225; G. GASPER, o. c. 206; o vsebini in okoliščinah teh pisem gl. Ch. PIETRI, *La géographie*, 38 s.; G. GASPER, o. c. 52). Pismo so podpisali naslednji dardanski škofje: *Iohannes, episcopus sacrosanctae ecclesiae Scopinae metropolitanae civitatis... Samuhel... Bonosus... Verianus... Faustinus... Ursicinus...* (zadnjih pet brez omembe kraja stolovanja). Na tej podlagi moremo sklepati, da je imela Dardanija tedaj šest škofijskih sedežev, od katerih sta v celoti znana samo dva, Scupi in Ulpiana. J. ZEILLER, *Les origines* (prov. danub.), 163; je domneval, da gre za škofo dardanskih mest Ulpiana, Neutina, Diocletiana in Martana, zadnji škof pa naj bi izhajal izven Dardanije. Gl. tudi Z. MIRDITA, 88. Vprašanje ostaja odprto. Gelazijevo pismo škofu Lavrenciju iz Lihnida (*Collectio Avellana*, Ep. 81; cit. ed. 225—229) nam še dodatno osvetljuje odnose med Rimom in Ilirikom. Nadaljnja korespondenca med papežem Gelazijem in dardanskimi oziroma ilirskimi škofi je za poznavanje papeške politike izredno važna, saj je to doba akacijanske shizme, vendar nam ne razkriva novih imen škofov ali škofijskih sedežev. Gl. *Collectio Avellana* 95; 101; Appendix I (cit. ed. 369—398; 464—468; 774—790). Gl. Z. MIRDITA, o. c. 88 s. O Gelazijevi politiki do Ilirika gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 459 (380); monografija W. ULLMANN, *Gelasius I. (492—496)*, *Das Papsttum an der Wende der Spätantike zum Mittelalter*, Stuttgart 1981, nam ni bila dostopna.

Prav tako ne posreduje novih imen škofov pismo papeža Anastazija škofu Ursicinu (Ph. JAFFE, *Regesta 747*) iz l. 497, škofu Lavrenciju iz Lihnida iz l. 497 (Ph. JAFFE, *Regesta 746*), pismo papeža Simaha škofom in klerikom *per Illyricum Dardaniam et utramque Daciam* iz leta 512 (*Collectio Avellana* 104; cit. ed. 487—493); pismo papeža Hormisda škofu Cezariju iz Arlesa (Ph. JAFFE, *Regesta 777*) iz leta 515, pismo škofa Avila iz Vienne papežu Hormisdu ter papežev odgovor (l. 517), ki se deloma nanašajo na cerkvene razmere v Iliriku (*Collectio Avellana* 136, 1; 137, 9—10; cit. ed. 559; 562 s.). THEOPHANES, *Chronographia* A. M. 6008. (rec. C. DE BOOR, Lipsiae 1883, 162 v. 19 ss.; lat. prev. ANASTASIUS, *Chronographia tripartita* A. M. 6008, rec. C. DE BOOR, Theophanes II, Lipsiae 1885, 128) poroča o sinodi 40 ilirskih in grških škofov l. 515, vendar se tudi tu ne omenjajo škofje in škofje. Gl. Z. MIRDITA, 89 s. in Ch. PIETRI, *La géographie*, 41 ss.

V zadnje obdobje akacijanske shizme spada dogodki, ki jih opisuje MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon A. 516* (3) (cit. ed. 99); leta 516 je cesar Anastazij poklical v prestolnico pet katoliških ilirskih škofov, dva med njimi z obravnavanega ozemlja (*Laurentium... Lychnidensem... Gaianum Naisitanum...*); od teh je naiški škof Gajan umrl v prestolnici, Lavrencij iz Lihnida pa se je po sedmih letih vrnil v domovino.

utrdila primat nad temi pokrajinami, ki so sicer pripadale v znatni meri vzhodnemu cesarstvu (v okviru zahodnega cesarstva sta bili le oglejsko območje in Dalmacija).

Médtem ko je skoraj prenehala obstajati cerkvena organizacija v Panoniji, na mezijsko-dacijskem področju pa je bila zelo prizadeta, pa je skoraj nemoteno živela cerkvena organizacija v Dalmaciji, Prevalitani in v Makedoniji. Ravno v 5. stoletju doživi velik razcvet salonitanska cerkev, kjer je za ta čas poznana skorajda nepretrgana vrsta škofov.⁷⁶ Prvič se zanesljivo omenjajo škofije v Prevalitani, kjer sta pred sredo 5. stoletja dokumentirani metropolitiska škofija v Skodri in škofija v Dokleji.⁷⁷ Z ozirom na to, da je bilo 5. stoletje spričo propadanja posvetne oblasti, neugoden čas za razvoj cerkvene organizacije, moremo soditi, da je večina škofij, ki se tedaj prvič omenja, nastala že v drugi polovici 4. stoletja. Kriza cerkve se na obravnavanem področju kaže v 15. stoletju tudi v tem, da te dežele (za razliko od 4. stoletja) nastopajo bolj na obrobju dogajanja. Na velikih cerkvenih zborih 5. stoletja (3. ekumenski koncil v Efezu 431, »Latrocinium« v Efezu 449, 4. ekumenski koncil v Halkedonu 451) se škofje s tega področja pojavljajo v skromnem številu (še največ iz območja Makedonije) in ne igrajo pomembnejše vloge.⁷⁸

Če primerjamo sliko škofijske organizacije v 5. stoletju z ono v 4. stoletju, ugotovimo velik upad v severnem delu obravnavanega območja (panonijski provinci, Prva Mezija, obe Daciji; prej 19, sedaj samo 6 omemb škofov, od tega dve anonimni), prav tako na severozahodnem, oglejskem območju (prej 7 omemb škofov, v 5. stoletju nobena!), in prav malo okrnjeno življenje cerkve na jugozahodnem (Dalmacija, Prevalitana) in južnem delu tega območja (Dardanija, območje Makedonije; prej 11 omemb škofov, sedaj 17 omemb).

4. Delna obnova cerkvene organizacije v 6. stoletju in njen propad na začetku 7. stoletja

Ponoven vzpon v razvoju cerkvene organizacije pade v prvo polovico 6. stoletja, ko so bile obravnavane dežele razdeljene med vzhodnogotsko državo (Benečija z Istro, Sredozemski Norik, Dalmacija, Savija, Sirmiensis) in Bizancem (Prva Mezija, zahodni del obeh Dacij, Dardanija, Prevalitana in makedonsko območje). Živahno življenje cerkve v Dalmaciji v tem času nam slikata prvi in drugi cerkveni

⁷⁶ J. ZEILLER, *Les origines (Dalmatie)*, 130 ss.; F. BULIC — J. BERALDI, *Kronotaksa*, 25—39. Na napisu iz Milana iz leta 475 se omenja sicer neznani »Aurelius civitatis Ridditionis episcopus« (Rider v Dalmaciji; ILChV 1043; prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 248 s.).

⁷⁷ Nedokazljiva je teza, da sta bila škofa Bassus in Senecio, ki ju omenja papež Siricij v pismu solunskemu škofu Anisiju in drugim ilirskim škofom (PL 13, 1176—1178), škofa v Skodri, kot je menil D. FARLATI, *Illyricum sacrum VII*, Venetii 1817, 35. Škof Senecio se omenja kot metropolit Prevalitane v pismu papeža Bonifacija iz l. 419 (?), med podpisniki efeškega koncila 431 in kot eden od naslovljencev pisma papeža Leona iz leta 446 (gl. navedbe virov v tabeli). Če bi se za tem skrivala ista osebnost, bi moral biti Senecio metropolit v Skodri več kot petdeset let (med 392—446), kar se zdi le komajda verjetno (prim. B. SARIA, *Prævalitana*, RE 22, 2, 1964, 1678 s.). J. KOVACEVIĆ je v *Istoriji Crne Gore I*, 257 in tabela na str. 259 predlagal kot rešitev tezo, da se za omembami skrivata dva škofa istega imena, Senecio I. s konca 4. stol. in Senecio II. iz prve polovice 5. stol. Vprašanje ostaja še naprej odprto. Senecionov mlajši sodobnik je bil prvi znani škof iz Dokleje, Euandrus, ki se je udeležil halkedonskega koncila 451 (gl. nasl. op. in tabelo). Obstoj škofa Maksima oziroma Maksimina kot Euandrovega naslednika (*Istorija Crne Gore I*, 259 (tabela)) je nedokazljiv, če ga ni avtor prispevka zamenjal s škofom Maksimom iz dardanske Dioklecijane, ki se omenja v pismu dardanskih škofov cesarju Leonu iz l. 458 (gl. op. 75).

⁷⁸ Efeškega koncila 431 se je z obravnavanega ozemlja udeležil le Senecio iz Skodre (J. D. MANSI, *Sac. conc. collectio* 4, Paris — Leipzig 1901², 1214; prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana II*, 1134 ss.), »razbojniške« sinode v Efezu leta 449 so se udeležili Diogenianus iz Remeziane, Quintillus iz Herakleje in Antonius iz Lihnida (E. HONIGMANN, *The original lists of the members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon*, Byzantion 16, 1942—1943, 35 n. 64; 34 n. 12; 35 n. 52). Če trtega ekumenskega koncila v Halkedonu 451 so se udeležili škofje Euandrus iz Dokleje, Nicolaus iz Stobija, Dardanians iz Bargale, Quintillus iz Herakleje (E. HONIGMANN, o. c. 56, n. 321; 58 n. 387; 50 n. 8). Gl. Ch. PIETRI, *La géographie*, 60 ss. Na teh cerkvenih zborih, ki so reševali bistvena vprašanja v življenju cerkve v 5. stol. (nestorijanstvo, monofizitizem), ni noben od omenjenih škofov igral pomembnejše vloge. V celoti je bila udeležba škofov z obravnavanega območja zelo šibka (leta 431 en škof od 197, leta 449 trije škofje od 150, leta 451 trije škofje od 521), ob sicer močni udeležbi ilirskih škofov iz južnih grških provinc. Na vseh treh cerkvenih zborih so bile odsotne province Dalmacija, Prva Mezija, Dardanija, Obrežna Dacija, da ne govorimo o Panoniji. Vzrokov za tako nizko udeležbo je več; kot glavnega moremo navesti drugo Atilovo vojno proti vzhodnemu cesarstvu 447/8, ki je strahovito prizadela severne balkanske province in državno mejo začasno potisnila vse do Naisa (PRISCUS, *Frg.* 7; cit. ed. 287 v., 15 ss.; *Vizantiski izvori I*, 12 s.). Očitno cerkvena organizacija v »odsotnih« provincah v tem času ni več zadovoljivo funkcionirala. Gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 361; Z. MIRDITA, o. c. 87; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 411 (350); Ch. PIETRI, *La géographie*, 36.

zbor v Saloni v letih 530 in 533.⁷⁹ Akti teh dveh zborov, v katerih avtentičnost so mnogi (mislimo da ne po pravici) dvomili, odražajo razvito cerkveno organizacijo, ki se je tedaj iz primorskih predelov širila v notranjost Dalmacije, na področje današnje Bosne in Hercegovine.⁸⁰ Navzočnost škofov iz Siscije na teh dveh zboreh kaže na to, da se je Siscija po propadu cerkvene organizacije v Panoniji naslonila na dalmatinsko cerkev in ne na Oglej.⁸¹

Drug pomemben cerkvenoorganizacijski dogodek iz te dobe z bizantinskega ozemlja pa je ustanovitev nadškofije Justinijane Prime leta 535 kot neke vrstnega domestiila za nekdanjo sirmijsko nadškofijo. To dejanje pomeni obenem udarec oblasti solunskega nadškofa, čigar oblast se je po oddelitvi 6 (ali 7) latinskih provinc na severu zmanjšala za dobro polovico in je obsegala le še 6 (7) provinc z grškim jezikom (Kreto, Helado, Tesalijo, oba Epira, eno [ali obe?] Makedoniji). Justinijani Primi je bil cerkvenoorganizacijsko podrejen med drugim ves mezijiški in dacijski del nekdanje sirmijske nadškofije (obe Daciji, ostanek Druge Panonije: Prva Mezija, Prevalitana, Dardanija, Druga Makedonija [?]). To dejanje pomeni resen poskus obnove cerkvene organizacije po prejšnjih kaotičnih razmerah (propad več škofij, akacijanska shizma), obenem pa je to čist izraz Justinijanovega cesaropapizma in lokalpatriotizma. Nadškofijo je namreč ustanovil cesar in pomeni to dejanje udarec papeški politiki.⁸² Z ustanovitvijo te nadškofije je bilo na obravnavanem območju teoretično obnovljeno stanje iz dobe okrog leta 400: dve veliki cerkvenoorganizacijski središči znotraj tega ozemlja, Justinijana Prima (kot naslednik Sirmija) in Salona, poleg Soluna in Ogleja, ki sta ostala središči za obrobne pokrajine tega območja, za makedonsko območje oziroma za Benečijo z Istro in Sredozemski Norik.

Škofje z obravnavanega ozemlja so bili udeleženi pri dveh velikih cerkveno-političnih dogajanjih 6. stoletja: pri teopashitskem sporu (ki je zajel predvsem

⁷⁹ Akti obeh zborov so ohranjeni v nekaterih rokopisih dela THOMAS ARCHIDIACONUS, *Historia Salonitana* (ed. F. RACKI, Monumenta spect. hist. Slav. merid. III, Zagreb 1894, 12–18); iz tega dela, nastalega pred 1268, jih je povzel anonimen kompilator pred l. 1513 v spis, znan pod naslovom *Historia Salonitana maior* (ed. N. KLAIC, Srpska akad. nauka, Posebna izd. 399, Odsjek društv. nauka 55, Beograd 1967, 76–85). Same akte obeh zborov je s komentarjem objavil F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije I/1*, Zagreb 1914, 157–164 (kom. na str. 149–157; avtor navaja vse starejše izdaje aktov). V avtentičnost aktov je dvomilo več zgodovinarjev, npr. J. ZEILLER, *Les origines (Dalmatie)*, 149; 171 ss.; IDEM, *Les origines (prov. danub.)*, 139 s. (akte zavrača kot potvorbo, podpise škofov, sprejema z rezervo); H. LECLERCQ, *Dalmatie*, 57; Ch. PIETRI, *La géographie*, 50. Dejstvo je, da nobeden od kritikov ni dokazal, da gre za potvorbo. Dejansko pravilno datiranje ter ujemanje s kanoni cerkvenih zborov 4. in 5. stol. kaže na to, da gre po vsej verjetnosti za izvirne dokumente, vključene v *Historijo Salonitano*, ki so se prežepisovalcevali zlasti pri pisavi imen precej pokvarili. Organizacija dalmatinske cerkve in razmere v njej, kot jih slikajo ti akti, so stvarno zgodovinsko zelo verjetni. Po pravici so avtentičnost aktov zagovarjali v tem stoletju F. BULIĆ — J. BERNALDI, *Kronotaksa*, 47 ss.; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik*, 149 ss.; IDEM, *Povijest Hrvata* (kot v op. 3), 171 s.; B. SARIĆ, *Dalmatia*, 52 s.; J. J. WILKES, *Dalmatia*, 432 s.; N. CAMBI, *Neki problemi*, 240 s.

⁸⁰ Med udeleženci prvega cerkvenega zbora se omenjajo poleg treh poznanih škofijskih sedežev (Salona, Iader, Siscia) še številne škofije v priobalni Dalmaciji (Arba, Scardona, Narona, Epidaurum) in ena v kontinentalni notranjosti (Besto na območju Zenice v osrednji Bosni). Neidentificirani sta ecel. Mactaritana (Mostar?) in ecel. Sarniensis. Na drugem cerkvenem zboru je bilo pet udeležencev istih (Honorij iz Salone, Andreas iz Iadera, Tycianus iz Arbe, Marcellus iz Narone, Andreas iz Besto), ena škofija pa je zamenjala zastopnika (Siscija). Poleg tega se omenjajo še tri tedaj novoustanovljene škofije: Sarsenterrum (Aržano pri Imotskem?), Muccurum (Makarska) in Ludrum (Biskupija pri Kninu). Na drugem zboru se omenja še Barcensis ecclesia (morda Vakuf ob izviru Sane), med podpisniki pa dva škofa brez pripadajoče škofije, Paulus in Savilianus. V celoti se omenja (brez panonijske Siscije) 13 škofij, od tega sedem v obalnem pasu (Salona, Iader, Arba, Scardona, Narona, Epidaurum, Muccurum), največ šest pa v notranjosti (Besto, Ludrum, Sarsenterrum, Barcensis ecccl., Mactaritana ecccl., Sarniensis ecccl.). Problematična ostaja ubikacija petih škofij, vseh v notranjosti (Barcensis ecccl., ecel. Mactaritana, ecel. Sarniensis, Besto, Ludrum) in ne devetih kot trdi Ch. PIETRI, *La géographie*, 50 op. 103). Sele od novih arheoloških odkritij si lahko obetamo dokončno rešitev vprašanih, ki jih postavljajo akti salonitanskih koncilov. Prim. N. CAMBI, *Neki problemi*, 240 s.; 250.

⁸¹ R. BRATOZ, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi*, 270 op. 81.

⁸² JUSTINIANUS, *Novella* 11 (535); 131, 3 (545) (ed. R. SCHOELL, Berlin 1959, 94; 655 s.). Gl. B. GRANIĆ (kot v op. 3); IDEM, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, Byzantion 2, 1925, 123–140; L. MAKSIMOVIC, *Severni Ilirik u VI veku*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 19, 1980, 17–57, zlasti 26 ss. (z bogato bibliografijo); Ch. PIETRI, *La géographie*, 48 ss.

V Nov. 131, 3 se kot območje nadškofje ne omenja Maced. Secunda; sklepati moremo, da je bila jurisdikcija Justinijane Prime nad to pokrajino kratkotrajna. Očitno je bila ta provinca do l. 545 zopet priključena solunski nadškofiji (prim. B. GRANIĆ, *Die Gründung*, 135 s., ki po pravici zavrača mnenje J. ZEILLER-ja, *Les origines (prov. danub.)*, 164, da je bila Maced. Secunda ukinjena in priključena Dardaniji). Poročilu v Nov. 131, 3, da je spadala pod jurisdikcijo Justinijane Prime provinca Panonija (v nov. 11 le »pars Secundae Pannoniae«) ne smemo pripisati prevelikega pomena. Očitno gre za odraz bizantinskih zmag nad Vzhodnimi Goti. Majhna je verjetnost, da bi Justinijan obnovil cerkveno organizacijo v panonijskih provincah, ki jih je Bizanc obvladoval v majhni meri in le krajšo dobo.

Zadnjič nam stopi cerkvena organizacija zahodnobalkanskih pokrajin in beneško-istrskega območja pred oči v korespondenci papeža Gregorija Velikega (590—604), ko se nam kaže dvojna podoba v življenju cerkve. Po eni strani odražajo pisma veliko papeževo skrb za obnovitev in vzdrževanje cerkvene organizacije, ki je prišla zlasti do izraza ob vprašanju moralnega propada v cerkvi (tipična primera sta saloničanska škofa Natalis in Maximus ter dokleanski škof Paulus) in papežev boj proti tedaj že manj številnim privrženecem shizme zaradi obsodbe Treh poglavij (to so »Frontinianistae« v Dalmaciji, še vedno je bilo v shizmi celotno istrsko območje, čeprav so se tudi tukaj že kazali prvi uspehi katoliške restavracije).⁸⁴ Po

pasulite formidua and his letter to pope anastasio.

Justinijanova obsodba „Treh poglavij v. Iliriku ni naletela na odobravanje. Še pred 5. ekumenskim koncilom v Carigradu: je 549 (v. Justinijani Primi?) sestala „Illyriciana synodus“, ki je „in defensione trium capitulorum Justiniano Augusto scribit et. Benenatum Primae Justinianae civitatis episcopum ob-trectatorem eorumdem trium capitulorum condemnat.“ (VICTOR TONNENSIENSIS, Chronica A. 549. (cit. ed. 202 v. 5 ss.). Leta 551 so škofje vzhodnega Ilirika in Dalmacije odbili Justinijanovo, vabilo na sinodo (FACUNDUS, „Contra Moctianum 50; edd. J. M. CLEMENT – R. VANDER PLAETSE, CCSL 90 A; 1980, 412 v. 427); prim. Epistola-legalis Francorum... abhitaliae, clericis directa (MANSI, „Sac. concil. collec-tio 9, 153 s.). Očitno odpor ilirskih škofov proti Justinijanovi politiki ni bil posebno hud in ni bil enoten oziroma? je bil pred letom 553 deloma strl: Na 5. ekumenskem koncilu v Carigradu je nastopilo več škof-ov za obravnavanje ozemlja „(Constitutum de tribus capitulis, papeža Vigilija, so podpisali Paulus iz Ulpiane, Proiectus iz Naissa, Benignus iz Herakleje), spet drugi, pa se koncilu niso osebno udeležili (npr. Benenatus iz Justinijane Prime, ki ga je zastopal Phocas iz Stobija) ali pa se niso udeleževali zasedanj (Sabianus iz Zapare, Proiectus, iz Naissa, Paulus iz Ulpiane oziroma Justinijane Secunde (MANSI, Collec-tio 9, 199 s.); gl. tudi navedbe, virov, k posameznim imenom škofov v prilogi). Sorazmeroma majhna udeležba škofov v obravnavanega območja na koncilu (z izjemo makedonskega območja) kaže na to, da večina škofov v Iliriku ostala v opoziciji proti cesarjevi politiki (MANSI, Collectio 9, 153). Od teh nasprotnikov je bil salonitanski škof Frontinian j. 554 kaznovan z izgonom (gl. navedbe virov v prilogi; F. BULIĆ – J. BERALDI, Kronotaksa, 52; Ch. PIETRI, La géographie, 51). Justinijan je v letih po koncilu nasilno nastopil proti upornim škofom in je v glavnem do ca. 560 strl njihov odpor, vendar so nemiri v Iliriku trajali dalje. Tako je po smrti salonitanskega škofa Petra 1. 562, ki je bil privrženec Justinijanove politike, postal salonitanski škof shizmatik Probinus, ki ga je posvetil shizmatičen oglejski „patriarh“ Pavlin. Okrog 1. 566 je moral Probin zbežati v Oglej (F. BULIĆ – J. BERALDI, Kronotaksa, 54 ss.). O cerkvenopolitičnih dogodkih te dobe gl. A. FLICHE – V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 675 ss. (577 ss.) o dogodkih v Iliriku J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 396 ss.; Ch. PIETRI, La géographie, 53 s. Povsem drugačne dimenzije, je imel odpor proti Justinijanovi politiki na oglejskem področju, ki je šlo v tako imenovano „istrsko shizmo“. O tem nam poročajo številni viri, ki jih je na-zadnje v solidnih sintezah predstavljal G. CUSCITO, Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capi-toli, AAAD 12, 1977, 231–262; IDEM, Cristianesimo antico (kot v op. 1); o dveh najvažnejših dogodkih iz te dobe, sinodah v Gradežu (579) in Maranu (ca. 590) gl. nazadnje G. CUSCITO, La fede calcedonese e i concili di Grado e di Marano, AAAD 17, 1980, 207–230.

(GREGORIUS MAGNUS

mere ogroženi, da niso mogli več vzdrževati stikov z Rimom.

Na cerkvene razmere v Dalmaciji se nanaša v celoti več kot štirideset pism, pri čemer odpade levi delež na urejevanje kaotičnih, skorajda škandaloznih razmer v Saloni. Od dalmatinskih pism Gregorija Velikega sta dve naslovljeni na vse dalmatinske škofo (Registrum 2, 18 (a. 592) in 4, 16 (a. 593: cit. ed. 104.s. in 234.s.)), kar pet je naslovljenih na salonitanskega škofa Natalisa (Registrum 1, 19; 20 (a. 591) (p. 18.s.); 2, 17 (a. 592: p. 102.s.); 2, 44 (a. 592: p. 133–136); 3, 8 (a. 592: p. 156)); devet na salonitanskega škofa Maksima (Registrum 4, 20 (a. 594: p. 238); 6, 3 (a. 595: p. 371); 6, 25 (a. 596: p. 395.ss.); 9, 177 (a. 599: 734); 9, 231 (a. 599: p. 813.s.); 9, 234 (a. 599: p. 816.s.); 10, 15 (a. 600: p. 842.ss.); 13, 8 (a. 602: p. 1003.s.); Appendix V, (1096.s.)), dve na salonitanski kler v celoti (Registrum 3, 46 (a. 593: p. 190.s.); 6, 26 (a. 596: p. 397.s.)), šest na nižje salonitanske klerike (Registrum 1, 10 (a. 590: p. 12); 2, 19 (a. 592: p. 105.ss.); 3, 9 (a. 592: p. 157); 3, 22 (a. 593: 167); 3, 32 (a. 593: p. 178); 4, 38 (a. 594: p. 259.s.)) tri na jadrertinskega škofa Sabinijana (Registrum 7, 17 (a. 597: p. 468.s.); 8, 11 (a. 597: 528.s.); 8, 24 (a. 598: p. 544.ss.)); eno na vse prebivalstvo ladera (Registrum 6, 48 (a. 596: p. 420.s.)); eno na škofa Malha, čigar kraj stolojanja ni. poznán, a ga communities opinio postavlja za škofa v Delminiju (Registrum 1, 36 (a. 591: p. 43); o tem škofu poroča še več drugih pism; gl. navedbe virov v prilogi)) in eno na prokonzula Dalmacije (Registrum 9, 159 (a. 599: p. 718)). Poleg tega nam ta pisma slikajo razmere na škofijskem sedežu v Epidavru (Registrum 3, 9 (a. 592: p. 157); prim. 3, 8 (a. 592: p. 156); 8, 11 (a. 597: p. 529: v. 31.ss.)). Nekaj pism, naslovljenih na druge naslovnike, se vsebinsko nanaša na razmere v Dalmaciji (Registrum 2, 20 (a. 592: p. 107.s.); 2, 38 (a. 592: p. 124.s.); 5, 6 (a. 594: p. 271.s.); 5, 39 (a. 595: p. 317.s.); 5, 29 (a. 595: p. 295.s.); 9, 150 (a. 599: p. 705.s.); 9, 156 (a. 599: p. 713.s.); 9, 178 (a. 599: p. 735); 9, 179 (a. 599: p. 736)). Najbolj popolno je Gregorijeve odnose z Dalmacijo predstavil F. BULIĆ, V. Srgur Veliki papa i njegovi odnosi s Dalmacijom (god. 590–604), Izabrani spisi, Split 1984, 403–469. Gl. tudi J. ZEILER, La grande plité des Eglises de Dalmatie dans les derniéres années du Ve siècle, R. l'ed. 44, 1949, 458–462; F. K. LUKMAN, Gregorij Veliki in njegova doba, Celje 1980, 158–171.

Na provinco Prevalitano se nanašajo Gregorijeve pisma, naslovljena na škofa Sebastijana iz Risina (Registrum 1, 27 (a. 591: p. 35); 5, 40 (a. 595: p. 318.ss.); verjetno gre za zadnjega sirmijskega škofa, gl. V.

drugi strani pa ta pisma odražajo hiter propad cerkvene organizacije v času avarsko-slovanskih vpadov na Balkan.⁸⁵ Kot glavne mejnike naj navedemo padec Sirmija leta 582, Singiduna 584, Justinijane Prime po letu 602 in padec Salone v dvajsetih ali tridesetih letih 7. stoletja.⁸⁶ To propadanje cerkvene organizacije je sprožilo celo vrsto težkih problemov, kot npr. vprašanje škofov beguncev.⁸⁷ Kot rezultat obeh

POPOVIC, *Le dernier évêque de Sirmium*, *Revue des études augustiniennes* 21, 1975, 91–111); eno na metropolita Konstantina iz Skodre (Registrum 12, 11 (a. 602; p. 984 s.); poleg tega pisma nam Registrum 12, 10 (a. 602; p. 982 ss.) slika anarhične razmere na škofijskem sedežu v Dokleji (*Diocletiana civitas*). Na škofa iz Skodre, metropolita provinc, sta naslovljeni še dve papeževi pismi, naslovljeni na vse papežu neposredno podrejene nadškofe, kjer se pojavlja nadškof Johannes iz Skodre med ilirskimi škofi na predzadnjem mestu (Registrum 8, 10 (a. 597; p. 527)) oziroma zadnjem mestu (Registrum 9, 157 (a. 599; p. 714 ss.)). V Registrum 1, 36 (a. 591; p. 43, v. 4) se omenja škof Stefan iz Skodre. Eno pismo nam slika razmere v Lissu (mesto so že zavzeli sovražniki (Slovani?), škof je odšel v južno Italijo; Registrum 2, 31 (a. 592; p. 117 s.)). V celoti nam razmere v Prevalitani slika osem Gregorijevih pisem. Gl. B. SARIA, *Praevalitana*, RE 22, 2, 1954, 1679; *Istorija Crne Gore* I, 262.

Poleg tega je papež naslovil dve pismi vsem ilirskim škofom (termin *Illyricum* se je v tej dobi nanašal na vzhodni Ilirik oziroma diecezo Dacijo; gl. V. POPOVIC, *Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum Byzantin*, *Mélanges de l'Ecole franç. de Rome. Antiquité* 87, 1975, 448 op. 1), tako Registrum 1, 43 (a. 591; p. 57); 5, 10 (a. 594; p. 276) in dve pismi sebi neposredno podrejenim nadškofom, kjer se pojavlja v obeh primerih na prvem mestu nadškof Soluna, medtem ko se navaja nadškof Justinijane Prime (Johannes) med ilirskimi škofi šele na 5. oziroma 7. mestu, za nadškofi v Draču, Nikopolis in Korintu (Registrum 8, 10 (a. 597; p. 527 s.); 9, 157 (a. 599; p. 714 ss.)). To je očitno odraz dejstva, da je pomen Justinijane Prime od Justinijanovih časov dalje močno upadel in je bil ta nadškofijski sedež izenačen z ostalimi nadškofijskimi (nadškofu Justinijane Prime se je upiral sardiški škof Felix; Registrum 5, 8 (a. 594; p. 274 s.)). Škofu Johannesu iz Justinijane Prime, ki ga je sam posvetil, je papež poslal tri pisma (Registrum 3, 6 (a. 592; p. 151 s.); 5, 16 (a. 594; p. 282 s.); 12, 10 (a. 602; p. 982 ss.)), poleg tega se omenja še v nekaj pismih (Registrum 3, 7 (a. 592; p. 153); 5, 8 (a. 594; p. 274 s.); 11; 29 (a. 601; p. 917 s.)). Na cerkvene razmere v Iliriku se nanaša tudi Gregorijevo pismo pretorijanskemu prefektu Ilirika Jobinu (Registrum 2, 20 (a. 592; p. 107 s.)). V celoti nam slika razmere v Iliriku (brez Dalmacije in Prevalitane) 11 papeških pisem. O zelo zapletenih odnosih rimske stolice do Ilirika gl. F. K. LUKMAN, o. c. 151–157; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* V, Torino 1971, 43 ss. (107 ss.); Ch. PIETRI, *La géographie*, 57 ss.

Praktično vsa papeška korespondenca, ki se nanaša na Istro v drugi polovici 6. stol., se tiče istrske shizme. Sem spada še pred Gregorijev korespondenco več pisem papeža Pelagija I. (556–561) (PELAGII I PAPAE Epistulae quae supersunt, edd. P. M. GASSO — C. M. BATLLE, Montserrat 1956, Epist. 24 (a. 559); 52 (559); 53 (559); 59 (559); 65 (559); 86 (561); cit. ed. 73 ss.; 134 ss.; 140 ss.; 155 ss.; 171 ss.; 209 ss.), nekaj pisem papeža Pelagija II. (585/6) (MGH Epist. I, edd. P. EWALD — M. HARTMANN, 1957, 442–467) in več pisem samega Gregorija, ki jih je predstavil F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev* I, 109, 111, 114, 115, 122, 123; 124–130, 136; 139. Gl. tudi F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki*, 211–223; L. MARGETIC, *Histrice et Adriaticae*, 113 ss.; R. BRATOZ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.–6. stol.)*, Antički temelji naše suverenosti (Pula 1986, v tisku, s kratko predstavitvijo vseh Gregorijevih istrskih pisem).

⁸⁵ Gregorij na dveh mestih imenuje Slovane kot napadalce (zanimivo je, da nikdar ne omenja Avarov), ki ogrožajo Istro in Dalmacijo (Registrum 9, 155 (a. 599; p. 710); 10, 15 (a. 600; p. 842)), spet drugod poroča o razmerah na Balkanu, ki jih je povzročil »flagellum barbaricae vastationis« (Registrum 2, 20 (a. 592; p. 107) in zlasti 1, 43 (a. 591; p. 57)). Zgovorna priča stanja cerkvene organizacije v njegovi dobi: v dveh pismih, naslovljenih na metropolitanske škofo Ilirika (Registrum 8, 10 (a. 597; p. 527); 9, 157 (a. 599; p. 714)) se med naslovljenci izpuščajo škofje provinc Panonije. Prve Mezije, Dacije Ripensis, pa tudi Sredozemske Dacije. Poleg škofije v Justinijani Primi je ravno škofija v Sordiki najbolj severna v notranjosti Balkanskega polotoka, ki jo Gregorij omenja in je imela stike z Rimom (Registrum 5, 8 (a. 594; p. 274 s.)). Očitno so druge škofije v omenjenih provincah že propadle ali pa so bile tik pred tem, tako da niso imele več stikov z Rimom (kot najbolj severna škofija na Balkanu se v tistem času, l. 594, omenja Asemos (Novae?) (THEOPHYLAKTOS SIMOKATES 7, 3 (prev. P. SCHREINER, Stuttgart 1985, 182); THEOPHANES, *Chronographia* A. M. 6089 (ed. C. DE BOOR, Lipsiae 1883, 274 s.)). Morda je v tem času še obstajala škofija v Singidunu (škof se zadnjič omenja med pogajanci Singiduncanov z Avari l. 579; Vizantijski izvori I, 94); gl. tudi M. MIRKOVIĆ, *Rimski gradovi*, 47 s.; L. MAKSIMOVIĆ, o. c. 47 ss.

⁸⁶ O padcu Sirmija gl. M. MIRKOVIĆ, *Sirmium*, 52–58 (z analizo vseh virov) in L. MAKSIMOVIĆ, 44 ss. Vsekakor je presenetljivo dejstvo, da se v sicer izčrpnih virih o teh dramatičnih dogodkih nikjer ne omenja škof. O propadu rimskih mest in s tem tudi cerkvene organizacije na severnem Balkanu gl. od novejših del L. WALDMÖLLER, *Die ersten Begegnungen der Slaven mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*, Amsterdam 1976, 123 ss. (s premajhnimi poznavanjem jugoslovanske historične literature in zato mestoma zastarel pregled); L. MAKSIMOVIĆ, 47 ss. O padcu Singiduna gl. konec prejšnje opombe; ker je mesto dokončno padlo pod oblast Avarov in Slovanov šele leta 597, moremo domnevati, da je do tega časa v mestu obstajala škofija. Justinijana Prima se zadnjič omenja v Gregorijevem pismu l. 602; očitno je kmalu zatem propadla (L. MAKSIMOVIĆ, 50). O padcu Salone gl. F. BULIĆ, *O godini razorenja Solina*, Izabrani spisi, Split 1984, 291–331); medtem ko je Bulić ta dogodek datiral v leto 614, kažejo novejši raziskave, da je treba uničenje Salone datirati v čas vsaj desetletje kasneje. I. MAROVIC, *Reflexions about the year of the destruction of Salona*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77, 1984, 293–314, je padec mesta na osnovi novčnih najdb datiral v čas 631–639; N. JAKŠIĆ, *Constantine Porphyrogenitus as source for destruction of Salona*, ibidem, 315–326, pa na osnovi analize pisanih virov v dobo okrog l. 626; o propadu antičnih škofij na današnjem slovenskem ozemlju gl. B. GRAFENAUER, *Naselitve Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, *Arheološki vestnik* 21–22, 1970–1971, 17–32. Najnovejši prispevek o naselitvi južnih Slovanov, ki se tičejo tudi propada antičnih škofijskih mest: D. G. TEODOR, *Origines et voies de pénétration des Slaves au sud du Bas-Danube (VIe – VIIe siècles)*, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin, *Collection de l'Ecole française de Rome* 77, 1984, 63–84; B. FERJANCIC, *Invasions et installations des Slaves dans les Balkans*, ibidem, 85–109; F. BARATTE, *Les témoignages archéologiques de la présence slave au sud du Danube*, ibidem, 163–180; V. POPOVIC, *Byzantins, Slaves et autochtones dans les provinces de Prévalitane et Nouvelle Epire*, ibidem, 181–243. Za vzhodnobalkansko območje gl. P. SCHREINER, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Hrsg. v. R. PILLINGER, Wien 1986, 25–35.

⁸⁷ Gregorij je v pismu (Registrum 1, 43 (591; p. 57) apeliral na vse škofo v Iliriku, da v skladu s cesarskim pomagajo ubežnim škofom na sledeči način: »... ut episcopos, quos e propriis locis hostili-

pročesov, shizme in slovanskih vpadov, na istrskem območju, si moremo razlagati velik-porast števila škofij na tem področju (od treh na potencialnih osem).⁸⁸ Cerkevna organizacija je ostala po slovanski invaziji sorazmeroma trdna v Istri, v fragmentarni obliki na Jadranski obali in otokih, kamor se je zatekalo prebivalstvo iz kontinentalnega zaledja, in morda še nekaj časa v Makedoniji.⁸⁹

Tako se je po dobrih treh stoletjih razvoja zaključil obstoj cerkvene organizacije na skoraj celotnem obravnavanem ozemlju s katastrofo, katastrofo, ki je ni preživelo več škofij kot se jih omenja na začetkih tega razvoja na prehodu iz 3. v 4. stoletje.

SEZNAM OKRAJŠAV

- AAAd Antichità Altoadriatiche, Udine
 AA SS Acta sanctorum (3. izdaja, Paris 1863 ss.)
 AIJ V. Hoffner — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938
 BHG Bibliotheca hagiographica Graeca, ed. F. Halkin, Subsidia hagiographica 8a, Bruxelles 1957
 BHL Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, ed. Socii Bollandiani, Bruxelles 1898—1899
 CCSL Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhouti
 CIL Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
 CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien
 DACL Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, Paris
 DTC Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris
 GCS Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Berlin
 H. E. Historia ecclesiastica
 ILChV Inscriptiones Latinae Christianae veteres, ed. F. Diehl, Dublin — Zürich 1970 (3. ed.)
 MGH Monumenta Germaniae historica
 MIOG Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Wien
 PG Migne, Patrologia Graeca, Paris
 PL Migne, Patrologia Latina, Paris
 RAC Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart 1950 ss.
 RE Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1893 ss.
 RHE Revue d'histoire ecclésiastique, Louvain
 SC Sources Chrétiennes, Paris

tatis furor expulserat, ad eos episcopos qui nunc usque in locis propriis degunt pro sustentatione ac stipendiis praesentis esse vitae iungendos. Oportet ergo vos ad hanc rem et caelesti primitus principi oboedientes existere et imperialibus etiam iussionibus consentire, quatenus fratres coepiscoposque nostros, quos et captivitatibus diversarumque necessitatibus angustiae comprimunt, debeat consolandos convivendosque vobiscum in ecclesiasticis sustentationibus libenter suscipere, non quidem ut per communionem episcopalis throni dignitas dividatur, sed ut ab ecclesia iuxta possibilitatem sufficientia debeant alimenta percipere. ... Nullam quippe eis nos in vestris ecclesiis auctoritatem tribuimus, sed tamen eos vestris solacii contineri summopere hortamur. Papeževa in cesarjeva rešitev vprašanja, da namreč gostujoči škof-begunec obdrži škofovsko dostojanstvo, ne pridobi pa pravic in s tem zmanjša oblasti gostitelja, rešitev, ki je v skladu s can. 8. Nikajskega koncila in s celo antično tradicijo (v enem mestu je lahko samo en škof; Ch. J. HEFELE, Histoire des Conciles I, 576; 586 op. 3), se v praksi ni vedno spoštovala. Kako se je v praksi dogajalo na obravnavanem ozemlju, nam viri poročajo le v enem primeru, še en primer pa se nanaša na bližnje sosedstvo. Papež Gregor je brezkompromisno zastopal navedeno načelo v primeru Evrijskega škofa iz Epira, ki se je zatekel na Korkiro (Krf) in skušal tam ustanoviti svojo škofijo na ozemlju korkiranskega škofa (Registrum 14, 7 in 14, 8 (603; p. 1074 ss.), odstopal pa je od njega v primeru panonijskega škofa Janeza, ki je ustanovil škofijo v Novigradu (Novas) na ozemlju tržaškega škofa in v primeru Kopra (insula Capritana) (Registrum 9, 156 (a. 599; p. 712 ss.)), ker je hotel s tem kaznovati shizmatične istrske škofo. Koper naj bi bil namreč kot posebna škofija ločen od Trsta, quousque ad fidem catholicam Histrici episcopi revertantur. Očitno je bila torej praksa od primera do primera različna, kaže pa na papežev odstopanje od kanonskih načel v primerih, ko je politični interes tako narekoval. Prim. L. MARGETIC, Gregorio I — papa politico, Ziva antika 29, 1979, 272 ss.

⁸⁸ Poleg starih škofij v Trstu, Poreču in Pulju se namreč omenjajo v virih iz dobe istrske shizme (sinoda v Gradežu l. 579, sinoda v Maranu ca. 590, Gregorijeva pisma) škofijski sedeži v Cissi (Rovinj?), Pedeni (zelo verjetno Pčeni), v Novigradu in Kopru, (gl. navedbe virov v prilogi), v virih iz 10. stol. pa še Sipar (Umag), ki bi tudi mogla nastati ob koncu 6. stol., saj pozneje škofije na istrskem območju niso več nastajale. Vprašanje navedenih istrskih škofij je izredno zapleteno. Več zgodovinarjev je skušalo priti do kolikor toliko zanesljivih sodb (nazadnje L. MARGETIC, Histrica et Adriatica, 113 ss.), vendar ostaja problem še naprej odprt. Gl. tudi R. BRATOŽ, Nastanek (kot v op. 84; s podrobnimi navedbami virov in literature).

⁸⁹ Vprašanje zase je, v kolikšni meri je še obstajala cerkvena organizacija v 2. pol. 7. stol. v Makedoniji, ko se omenjata dva škofa iz Stobija: škof Johannes se je udeležil 6. ekumenskega koncila v Carigradu (tako imenovani »L. Trullanum«; MANSI, Concil. II, 613 D in 645 A), njegov naslednik Margarites koncila v Carigradu l. 692 (tako imenovani »2. Trullanum«; MANSI, Concil. II, 993 B). Gl. k temu B. SARIA, Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi, Jahreshefte d. Österr. Archäol. Inst. 28, 1933, 129; IDEM, Stobi, RE IV A 1, 1931, 51; F. PAPAŽOGLU, Makedonski gradovi, 240 (s sodbo, da je bil obstoj škofije v Stobiju v tej dobi fiktiven).

Skof	Leto omembe	Glavni viri
NORICUM MEDITERRANEUM		
Poetovio		
VICTORINUS	+ ca. 304	HIERONYMUS, <i>De viris illustribus</i> 74 (PL 23, 683; za ostala testimonia gl. R. BRATOŽ, <i>Kršćanstvo v Ogleju</i> , 276 ss.)
APRIANUS	343	ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 850 D; 852 A)
JULIANUS VALENS	pred 381	<i>Gesta concilii Aquileiensis, Epist.</i> 2, 9—10 (CSEL 82/3, 1982, 322 s.; gl. W. ENßLIN, <i>Valens</i> (Nr. 22), RE-VII A 2, 1948, 2146 s.)
MARCUS	iv. pred 381	<i>Gesta concilii Aquileiensis, Epist.</i> 2, 10 (CSEL 82/3, 1982, 323)
Celeia		
GAUDENTIUS	zač. 6. stol.	AIJ 16
IOHANNES	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Concil. 2, 1906, 588 v. 17); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langobardorum</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo za zgod. Slov.</i> I, 1902, 85; 100)
VENETIA ET HISTRIA		
Emona		
MAXIMUS	381; 390	<i>Acta concilii Aquileiensis</i> 1, 59 (CSEL 82/3, 1982, 325 ss.; 361); AMBROSIIUS, <i>Epist.</i> 42, (PL 16, 1129 A)
PATRICIUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 17 s.); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langobardorum</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
Tergeste		
FRUGIFERUS	med. 541—565	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 3, 168; X, 4, 296; P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
SEVERUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Concil. 2, 1906, 588 v. 18); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langobardorum</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
FIRMINUS	602; 603	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 13; 13, 34 (CCSL 140 A, 1982, 986 s.; 1035 s.; F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 136; 139)
Parentium		
MAURUS	+ ca. 304	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 64; 80 d; 113; <i>Liber pontificalis LXXIII</i> (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955 (2. ed.), 330)
IULIANUS	po 362	RUFINUS, <i>H. E.</i> 11 (2), 28 (GCS 9, 2, 1908, 1034, v. 13 s.)
THEODORUS		<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 93; 94

Skof	Leto omembe	Glavni viri
Pula		
EUFRASIUS	sreda 6. stol.	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 80; 81; 90; 92; PELAGIUS I, <i>Epistula</i> 53, 7—9 (edd. P. M. GASSO — C. M. BATLLE, Montserrat 1956, 141 s.); P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 543 (vir zelo sporne vrednosti); gl. F. CUSIN, <i>Archivio Veneto</i> VI, 30, 1942, 65—84)
IOHANNES	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 18 s.); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langob.</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
RESCHIVUS	6./7. stol.	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 134; P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 543 (vir sporne vrednosti)
Pola		
VENERUS (VENERIOSUS?)	501—502	MANSI, <i>Concil.</i> 8, 247; 265; F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 2; 3
ANONYMUS (prognosiv?)	2. pol. 5. stol.	(gl. k »Antonius«)
decessor Antonii		
ANONYMUS (decessor Antonii)	2. pol. 5. stol.	(gl. k »Antonius«)
ANTONIUS	507/511	CASSIODORUS, <i>Variae</i> 4, 44; (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 5; CCSL 96, 1973, 171)
ISAACIUS (?)	547	P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
HADRIANUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 18 s.); PAULUS DIAC., <i>Hist. Langob.</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
IOHANNES	6./7. stol.	<i>Inscriptiones Italiae</i> X, 2, 100
Cissa		
VINDEMIUS	579; 590	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 16 s.); PAULUS, <i>Historia Langobard.</i> 3, 26 (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85; 100)
Pedena		
THEODORUS	547	P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
MARTIANUS	579	<i>Synodus Gradensis</i> (Conc. Mantuanum A. 827; MGH Leges III/Conc. 2, 1906, 588 v. 20) (F. KOS, <i>Gradivo</i> I, 85)
Novas		
GERMANUS (Aemoniensis!)	547	P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> A. 547 (vir sporne vrednosti)
IOHANNES	599	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 9, 156 (CCSL 140 A, 1982, 712 s.)
Insula Capritana (Capris)		
ANONYMUS	599	GREGORIUS; <i>Registrum epist.</i> 9, 153; 9, 155; 9, 156 (CCSL 140 A, 1982, 708 ss.)

Škof	Leto omembe	Glavni viri
		Sipar (?)
		P. KANDLER, <i>Codice diplomatico Istriano</i> , A. 929
		(civitas ignota)
PETRUS	595; 607	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 5, 56 (CCSL 140, 1982, 350 s.); <i>Concilium Mantuanum</i> A. 827 (MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 586 v. 17)
PROVIDENTIUS	595; 607	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 5, 56 (CCSL 140, 1982, 350 s.); <i>Concilium Mantuanum</i> A. 827 (MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 586 v. 17)
AGNELLUS	607	<i>Concilium Mantuanum</i> A. 827 (MGH Leges III, Concil. 2, 1906, 586 v. 17)
		SAVIA
		Siscia
QUIRINUS	308	<i>Martyrologium Hieronymianum</i> , Iun. 4 (AA SS Nov. II/2, 1931, 302 f.); BHL 7035—7038; HIERONYMUS, <i>Chronica</i> A. 308 (GCS 47, 1956 ² , 229)
MARCUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II</i> 4 (CSEL 65, 1916, 138 Nr. 52); ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 852 A)
CONSTANTIUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileiensis</i> 1; 61 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 362)
JOANNES	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAJČ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
CONSTANTINUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAJČ, <i>Historia Salonitana maior</i> , 85)
		Iovia (?)
AMANTIUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileiensis</i> 1; 64 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 363); <i>ILChV</i> 1061 a (a. 413?) (?)
		PANNONIA SECUNDA
		Sirmium
IRENAEUS	ca. 304	<i>Martyrologium Hieronymianum</i> , Apr. 6 (AA SS Nov. II/2, 1931, 177); BHL 4466; BHG 948—951
DOMNUS (DOMNIO)	325—335	<i>Concilium Nicaenum</i> A. 325 (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 20, 1950, 67 Nr. 186); ATHANASIUS, <i>Historia Arianorum ad monachos</i> 5 (PG 25, 700 B)
EUTERIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II</i> 4 (CSEL 65, 137 Nr. 40)
PHOTINUS	ca. 345 —351	plurima testimonia (G. BARDY, <i>Photin de Sirmium</i> , <i>Dictionnaire de théol. cathol.</i> 12/2, 1935, 1532—1536)

Skof	Leto, omembe	Glavni viri
GERMINIUS	351—ca. 376	plurima testimonia (JÜLICHER, <i>Germinius</i> , RE VII/1, 1912, 1262—1263),
ANEMIUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileiensis</i> 1; 16; 55 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 335; 359); <i>Scholia Arriana in Concilium Aquileiense</i> 20 (CCSL 87, 1982, 158)
CORNELIUS	pred 409	INNOCENTIUS, <i>Epistola</i> 16 (PL 20; 520 B)
LAURENTIUS (?) (Seniënsis)	(401—417)	INNOCENTIUS, <i>Epistola</i> 41 (PL 20, 607)
ANONYMUS	441	PRISCUS, <i>Frg.</i> 8 (Historici Graeci minores I, ed. L. Dindorf, 1870, 302 v. 16)
SEBASTIANUS (?) (Resiniënsis)	591; 595	GREGORIUS, <i>Registrum epistolarum</i> 1, 27, 1; 5, 40, 1 (CCSL 140, 1982, 35; 318)
Cibalae		
EUSEBIUS	sredina 3. stol.	BHL 6869 (s. v. Pollio)
Mursa		
VALENS	ca. 335—370	plurima testimonia (W. ENßLIN, <i>Valens</i> (Nr. 21), RE 7 A, 2, 1948, 2141—2146)
Bacënsis civitas (= Bassiana)		
ANONYMUS	535	JUSTINIANUS, <i>Novella</i> 11 pr. (Corpus Iuris civilis III, Berlin 1959 (7. ed.), 94 v. 178)
MOESIA PRIMA		
Singidunum		
URSACIUS	ca. 335—370	plurima testimonia (A. LIPPOLD, <i>Ursacius</i> , Nr. 6, RE 9 A, 1, 1961, 1055)
SECUNDIANUS	381	<i>Gesta Concilii Aquileiensis</i> , <i>Epist.</i> 1, 2; 2, 2; <i>Acta</i> 28; 65—75 (CSEL 82/3, 1982, 316; 317; 343; 364—368); <i>Scholia Arriana in Concilium Aquileiense</i> 57; 74 (CCSL 87, 1982, 176; 183)
ANONYMUS	579	MENANDER PROTECTOR, <i>Excerpta frg.</i> 30 (PG 113, 844)
Viminacium		
CYRIACUS (?)	pred 356 (?)	ATHANASIUS, <i>Epistola ad episcopos Aegypti et Libyae</i> 8 (PG 25, 556 C)
AMANTIUS	343	ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 851 B)
Margum		
ANONYMUS	441	PRISCUS, <i>Frg.</i> 2 (Historici Graeci minores I, ed. L. DINDORF, 1870, 280, v. 11 in 24).

Skof	Leto omembe	Glavni viri
Horreum Margi		
ZOSIMUS	343	ATHANASIUS, <i>Ad Mareoticas ecclesias epistola</i> (PL 56, 852 A)
DACIA-MEDITERRANEA (zah. del)		
Naissus		
CYRIACUS	pred 343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina</i> A IV 1, 3, 4; 1, 27, 4 (CSEL 65, 1916, 51 v. 18; 66 v. 10)
GAUDENTIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina</i> A IV 1, 27, 2; 4; B II 4 (CSEL 65, 1916, 66 v. 1; 9; 136, Nr. 32); ATHANASIUS, <i>ad Mareoticas eccl. epist.</i> (PL 56, 851 A); <i>Concil. Sard. can.</i> 24; 18; 20; 21 (Ch. J. HEFELE, <i>Histoire des Conciles</i> I/2, 1907, 766; 800; 802 s.)
BONOSUS	pred 391	plurima testimonia (X. LE BACHELET, <i>Bonose</i> , <i>Dictionn. de théol. cathol.</i> 2/1, 1923, 1027—1031)
MARTIANUS	409—414	INNOCENTIUS, <i>Epist.</i> 16; 17 (PL 20; 519; 527)
GAIANUS	516	MARCELLINUS V. C. COMES, <i>Chronicon</i> A. 516 (3) (<i>Chronica minora</i> II, MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.), 99)
PROIECTUS	553	VIGILII <i>Constitutum de tribus capitulis</i> (<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 83, 310 (CSEL 35, 1895, 319 v. 5); <i>Concil. Constantinopolitanum II</i> (MANSI, IX, 199 s.)
Remesiana		
NICETAS	ca. 366—414	plurima testimonia (A. E. BURN, <i>Niceta of Remesiana</i> , Cambridge 1905, XXXIV ss.; 137—156)
DIOGENIANUS	449	<i>Concilium Ephesianum</i> A. 449 (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 35 Nr. 64)
DARDANIA		
Scupi		
DACUS	325	<i>Concilium Nicaenum</i> (E. SCHWARTZ, <i>Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel</i> , München 1937, 76 s.)
PAREGORIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina</i> B II 4 (CSEL 65, 1916, 136 Nr. 35); ATHANASIUS, <i>Ad eccl. Mareoticas epistola</i> (PL 56, 851 B); <i>Concil. Sard. ad Mareoticas ecclesias epist.</i> (PL 56, 849 D)

Skof	Leto omembe	Glavni viri	Op.
URSILIUS	458	MANSI, <i>Coll.</i> 57, 789; FARLATI, <i>Illyr. sac.</i>	
(URSICIUS; -802)	458	G. GASPER, <i>Skopsko-prizren-</i>	
URSICENUS	458	<i>skopska biskupija</i> , Zagreb 1986, 205	
JOHANNES	494	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 80, 5 (CSEL 35,	
	494	1895, 224 v. 27 — 225 v. 1)	
MACEDONIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Pari-</i>	
	343	<i>sina B II</i> 4 (CSEL 65, 1916, 136 Nr. 35);	
	343	881-882 v. 120) EUTHANASIUS, <i>Ad eccl. Mareoticas epist.</i>	
	343	(PL 56, 851 B)	
PAULUS	553	VIGILII <i>Constitutum de tribus capitulis</i>	
	553	(<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 83, 310 (CSEL	
	553	35, 1895, 319 v. 1))	
	553	<i>Concil. Constantinopolitanum II</i> (MANSI	
	553	IX, 199 s.)	
JUSTINIANA PRIMA	527		
CATELLIANUS	535	JUSTINIANUS, <i>Novella 11 pr.</i> (Corpus	
	535	<i>Iuris civilis III</i> , Berlin 1959 (7. ed.), 94 v.	
	535	2)	
BENENATUS	549-553	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica A.</i>	
	549-553	549 (1) (MGH Auct. antiquissimi XI/2,	
	549-553	Berlin 1961 (2. ed.), 202 v. 6-7) <i>Concil.</i>	
	549-553	<i>Constantinopolitanum II</i> (MANSI IX, 200)	
IOHANNES	592-602	GREGORIUS, <i>Règistrum ep.</i> 3, 6, 5, 8, 5,	
	592-602	10, 5, 16, 9, 157, 11, 29, 12, 10 (CCSL	
	592-602	140-140 A, 1982, 151 s.; 274, 276, 282 s.;	
	592-602	714, 917 s.; 982 ss.)	
		Neufina	
DALMATIUS	458	FARLATI, <i>Illyr. sacrum VIII</i> , 5 (G. GA-	
	458	SPER, <i>Skopsko-prizrenska biskupija kroz</i>	
	458	<i>stoljeća</i> , Zagreb 1986, 205)	
		Diocletiana	
MAXIMUS	458	FARLATI, <i>Illyricum sacrum VIII</i> , 5 (G.	
	458	GASPER, <i>Skopsko-prizrenska biskupija</i>	
	458	<i>kroz stoljeća</i> , Zagreb 1986, 205)	
		(civitates ignotae)	
SAMUEL	494	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 80, (CSEL 35,	
BONOSUS	494	1895, 225 v. 3 ss.); G. GASPER, <i>Skopsko-</i>	
VERIANUS	494	<i>prizrenska biskupija</i> , Zagreb 1986, 206	
FAUSTINUS	494		
URSICINUS	494		
		DALMATIA	
		Salona	
VENANTIUS	3. stol.	plurima testimonia (F. BULIĆ — J. BER-	
	3. stol.	VALDI, <i>Kronotaksa solinskih biskupa</i> ,	
	3. stol.	1912-1913, 15-20)	

Škof	Leto omembe	Glavni viri
DOMNIUS	ca. 304	<i>Martyrol. Hieronym., Apr. 11</i> (AA SS Nov. II/2, 1931, 182); <i>BHL</i> 2268—2272; <i>ILChV</i> 1083 (F. BULIĆ — J. BERALDI, 18—15)
PRIMUS	ca. 304—325	<i>ILChV</i> 1084 (ostala testimonia v. F. BULIĆ — J. BERALDI, 6—8)
MAXIMUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina A IV 1</i> (CSEL 65, 1916, 48 v. 14 s.)
LEONTIUS	pred 381	<i>Scholia Arriana in Concilium Aquileiense</i> (CCSL 87, 1982, 188 s.)
GAIANUS	2. polovica 4. st.	<i>ILChV</i> 1084; 2027; 2028; prim. F. BULIĆ — J. BERALDI, 22—25)
SYMPERIUS	pred 406	<i>ILChV</i> 1085; 1843; prim. F. BULIĆ — J. BERALDI, 28—29
HESYCHIUS	406—ca. 426	<i>ILChV</i> 1086; 1843; AUGUSTINUS, <i>Epist.</i> 199 (PL 33, 904—925); ID. <i>De civitate Dei</i> 120, 15 (CCSL 48, 1955, 705); ZOSIMUS, <i>Epist. ad Es.</i> (PL 56, 571 ss.); IOH. CHRYSOSTOMOS, <i>Epist.</i> 183 (PG 52, 715)
PASCHASIUS	ca. 426—443	<i>ILChV</i> 1086; prim. F. BULIĆ — J. BERALDI, 29 ss.
IUSTINUS	ca. 443—473	<i>ILChV</i> 1087; F. BULIĆ — J. BERALDI, 35—37
GLYCERIUS	474—480	plurima testimonia (F. BULIĆ — J. BERALDI, 37—39)
HONORIUS I.	ca. 493—505	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 98 (CSEL 35, 1895, 436); prim. F. BULIĆ — J. BERALDI, 39—41
IANUARIUS	(507/511)	CASSIODORUS, <i>Variae</i> 3, 7 (CCSL 96, 1973, 103)
STEPHANUS	ca. 515—527	DIONYSIUS EXIGUUS, <i>Codex canonum vetus</i> , (PL 67, 139) F. BULIĆ — J. BERALDI, 42—46
HONORIUS II.	ca. 527 — pred 554	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAČ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 76—85); VIGILIUS, <i>Epist.</i> 14 (PL 69, 46 B-C); F. BULIĆ — J. BERALDI, 46—52
FRONTINIANUS	554; 562	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica</i> A. 554 (1); 562 (1) (<i>Chronica minora II</i> , MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.) 203; 205); prim. GREGORIUS, <i>Registrum ep.</i> 10, 15 (CCSL 140 A, 1982, 843 v. 37; F. BULIĆ — J. BERALDI, 52—54)
PETRUS	pred 562	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica</i> A. 562 (2) (<i>Chronica minora II</i> , MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.), 205); <i>ILChV</i> 1088 A; F. BULIĆ — J. BERALDI, 54—56

Škof	Leto omembe	Glavni viri
PROBINUS	po 562	VICTOR TONNENNENSIS, <i>Chronica A.</i> 562 (2) (<i>Chronica minora II</i> , MGH Auct. ant. 11, 1961 (2. ed.), 205); F. BULIĆ — J. BERALDI, 56—57
NATALIS	ca. 580—593	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 1, 19; 1, 20; 2, 17; 2, 18; 2, 20; 2, 38; 2, 44; 3, 8; 3, 9; 3, 11 (CCSL 140—140 A, 1982, 18; 19; 102; 104; 107; 124; 133; 156; 157; 529); Ph. JAFFÉ, <i>Regesta</i> 691 F. BULIĆ — J. BERALDI, 58—60
MAXIMUS II.	594—620	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 4, 16; 4, 20; 4, 38; 5, 6; 5, 29; 5, 39; 6, 3; 6, 25; 6, 26; 6, 48; 7, 17; 8, 11; 8, 24; 9, 155; 9, 156; 9, 159; 9, 177; 9, 178; 9, 231; 9, 234; 9, 237; 10, 15; 13, 8 (CCSL 140—140 A, 1982, 235; 238; 260; 271; 296; 317; 371; 395; 397; 420; 468; 528; 544; 711; 712; 718; 734; 813; 816; 820; 842; 1003); <i>ILChV</i> 1007 F. BULIĆ — J. BERALDI, 60—65.
Iader		
FELIX	381, 390	<i>Gesta Concilii Aquileiensis</i> 1; 62 (CSEL 82/3, 1982, 325; 327; 362); AMBROSIIUS, <i>Epist.</i> 42 (PL 16, 11291)
ANDREAS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 85)
SABINIANUS	597, 598	GREGORIUS, <i>Registrum ep.</i> 7, 17; 8, 11; 8, 24 (CCSL 140—140 A, 1982, 468 s.; 528 s.; 544 ss.)
Arba		
TICYANUS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 85)
Scardona		
CONSTANTINUS	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)
Narona		
MARCELLUS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 85)
Besto		
ANDREAS	530, 533	<i>Concilium Salonitanum I, II</i> (N. KLAIĆ, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81; 84; 85)

Skof	Leto omembe	Glavni viri	2
Muccurum			
STEPHANUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 83; 85)	
Sarsenterrum			
PAULINUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 83; 85)	
Ludrum			
CELIANUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 83; 85)	
Mactaritana Ecclesia			
VICTOR	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)	
Epidaurum			
FABRICIANUS	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)	
FLORENTIUS	592	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 3, 8; 3, 9 (CCSL 140, 1982, 156 v. 7; 157, v. 2)	
Barcensis Ecclesia			
ANONYMUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 82)	
Sarniensis Ecclesia			
ANONYMUS	530	<i>Concilium Salonitanum I</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 81)	
(civitates ignotae)			
PAULUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 85)	
SAVILIANUS	533	<i>Concilium Salonitanum II</i> (N. KLAIC, <i>Historia Salonitana maior</i> , Beograd 1967, 85)	
Rider			
AURELIUS	475	ILChV 1043	
Delminium (?)			
MALCHUS	591—594	GREGORIUS, <i>Registrum ep.</i> 1, 36; 2, 19; 2, 38; 3, 22; 3, 46; 5, 6 (CCSL 140, 1982, 43; 107; 125; 168; 191; 271)	
Senia (?)			
LAURENTIUS	401—417	INNOCENTIUS, <i>Epistula</i> 41 (PL 20, 607)	
Cessà (??)			
ANONYMUS	6 ^{ta} stol. (?)	<i>Inscriptio</i> (A. ŠONJE, <i>Atti 11</i> (Centro di ricerche storiche-Rovigno) 1980—1981, 117 s.; 129 op. 137)	

Skof	Leto omembe	Glavni viri
Chorepiscopi		
EUGRAFUS (chorepiscopus)	pred 431 127/11 446	ILChV 1122 (F. BULIĆ — J. BERVALDI, 1965—66)
PRAEVALIS		
Seodra		
SENECIO	419 (?); 431; 127/11 446	<i>Epistularum... Collectio Thessalonicensis</i> 6 (ed. C. SILVA-TAROUCA, 1937; 23); MANSI, IV, 1123 s.; <i>Collectio Thessalonicensis</i> 25 (cit. ed. 60)
ANDREAS	519	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 215 (CSEL, 35, 1898, 673 v. 24)
STEPHANUS	591	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 1, 36 (CCSL 140, 1982, 43 v. 4)
JOHANNES	597; 599	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 8, 10; 9, 157 (CCSL 140 A, 1982, 527; 714 ss.)
CONSTANTINUS	602	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 11 (CCSL 140 A, 1982, 984 s.)
Doclea		
EUANDRUS	1451	<i>Concilium Chalcedonense</i> A. 451 (E. HONIGMANN, Byzantion 16, 1942—1943 (1944), 56 Nr. 321)
PAULUS	602	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 10; 12, 11 (CCSL 140 A, 1982, 982 v. 7 s.; 984 v. 3 s.)
NEMESION	602	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 12, 10; 12, 11 (CCSL 140 A, 1982, 982 v. 6; 984 v. 2 s.)
Risinum (?)		
SEBASTIANUS	591; 595	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 1, 27, 1; 5, 40, 1 (CCSL 140, 1982, 35; 318)
Lissus		
IOHANNES	592	GREGORIUS, <i>Registrum epist.</i> 2, 31 (CCSL 140, 1982, 117 v. 5 s.)
(civitas ignota — Izbičanj)		
STEFANUS	ca. 550	<i>Inscriptio</i> (M. MIRKOVIĆ, Zbornik radova Vizantološkog instituta 18, 1978, 1—8)
MACEDONIA SECUNDA		
Stobi		
BOUDIOS	325	<i>Concilium Nicaenum</i> (E. SCHWARTZ, Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel, 1937, 76 s.; E. HONIGMANN, Byzantion 20, 1950, 66, n. 85)
NICOLAUS	451	<i>Concil. Chalcedonense</i> (E. HONIGMANN, Byzantion 16, 1942—1943 (1944), 58 n. 387)

Škof	Leto omembe	Glavni viri
PHILIPPUS	ca. 500	<i>Inscriptio</i> (B. SARIA, <i>Jahreshefte d. Österr. Arch. Inst.</i> 28, 1933, 132)
PHOCAS	553	MANSI, <i>Concil.</i> 9, 174; 191; 192; 194; 197; 200
JOHANNES	680	1. <i>Trullanum</i> (MANSI, <i>Concil.</i> 11, 613 D; 645 A)
MARGARITES	692; 112	2. <i>Trullanum</i> (MANSI, <i>Concil.</i> 11, 993 B)
Bargala		
DARDANIUS	451	<i>Concil. Chalcedōnense</i> (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 58 n. 388)
Zapara		
SABINIANUS	553	MANSI, <i>Concil.</i> 9, 199; 200
MACEDŌNIA PRIMA Héracleia Lyncestis		
EUGENIUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II 4</i> (CSEL 65, 1916, 134 n. 21); ATHANASIUS, <i>Ad eccl. Mareoticas epist.</i> (PL 56, 851 B)
QUINTILLUS	449; 451	<i>Concil. Ephes. II</i> ; <i>Conc. Chalced.</i> (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 34 n. 12; 50 n. 8)
BENIGNUS	553	MANSI, <i>Concil.</i> 9, 173; 190; 191; 194; 197; <i>VIGILII Constitutum de tribus capitulis</i> (<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 83, 24; 28; 203 (CSEL 35, 1895, 235 v. 14 s.; 236 v. 22; 286 v. 22)
EPIRUS NOVA Lychnidus		
ZOSIMUS	343	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B II 4</i> (CSEL 65, 1916, 135 n. 2); ATHANASIUS, <i>Ad ecclesias Mareoticas epist.</i> (PL 56, 851 B)
ANTONIUS	449; po 457	<i>Concil. Ephes. II</i> (E. HONIGMANN, <i>Byzantion</i> 16, 1942—1943 (1944), 35 n. 52); FLUSS, <i>RE</i> 13 2 b, 1926, 2114
LAURENTIUS	494; 497; 516	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 81 (CSEL 35, 1895, 225 v. 9); PL 59, 19; MARCELLINUS V. C. COMES, <i>Chronicon A. 516 (3)</i> (MGH Auct. Ant. 11, 1961 (2. ed.), 99)
THEODORITUS	519	<i>Collectio Avellana, Epist.</i> 166; 214 (CSEL 35/2, 1898, 617; 673 v. 13)

Škof	Leto omembe	Glavni viri
Le po imenu znani škofje, ki se vsaj deloma nanašajo na obravnavano ozemlje:		
HIRENEUS	351	<i>Concilium Sirmiese I</i> ; HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B VII 9</i>
EXSUPERANTUS	351	(CSEL 65, 1916, 170 v. 6—8)
TERENTIANUS	351	
BASSUS	351	
GAUDENTIUS	351	
JULIUS	351	
JUNIOR	351	
SURINUS	351	
SIMPLICIUS	351	
INNOCENTIUS	366	HILARIUS, <i>Collectanea Antiariana Parisina B VI, 4</i> (CSEL 65, 1916, 164 v. 10)
OCTAVIUS	366	
CATULUS	366	
POLYCHRONIUS	378	THEODORETUS, <i>H. E. 4, 8</i> (PG 82, 1141 A)
TELEMACHUS	378	
FAUSTUS	378	
ASKLEPIADES	378	
AMANTIUS	378	
KLEOPATROS	378	
ELPIDIUS (?)	378	THEODORETUS, <i>H. E. 4, 8</i> (PG 82, 1137 C; 1140 A-B)
EUSTATHIUS	378	THEODORETUS, <i>H. E. 4, 8</i> (PG 82, 1140 B)
AGRIPPINUS	381	<i>Acta concil Aquileiensis 44</i> (CSEL 82/3, 1982, 353 v. 594)
CAROSUS	446	<i>Collectio Thessalonicensis 25</i> (ed. C. SILVA-TAROUCA, Roma 1937, 60)
THEODULUS	446	
ANTIOCHUS	446	

POJASNILO K HISTORIČNI KARTI IN SEZNAMU ŠKOFIJSKIH SEDEŽEV IN ŠKOFOV

Meje med provincami so le približki, bodisi zato, ker nam točen potek meja ni poznan, bodisi zato, ker so se te meje v razdobju treh stoletij spreminjale. Kot najmanj jasni moramo označiti vzhodno mejo province Benečije in Istre, še bolj pa meje Druge Makedonije, ki je kot upravna enota v pozni antiki najbolj nejasna. Nekateri avtorji (npr. P. Schreiner, *Städte und Wegenetz*... (kot v op. 86, na koncu), karta na str. 27 = *Studia Byzantino-Bulgarica*, str. 61 = Theophylaktos Simokates, *Geschichte, Übersetzt und erläutert v. R. Schreiner*, Stuttgart 1985, 376) širijo ozemlje Druge Makedonije na skoraj celotno območje današnje SR Makedonije, vključno s Heraklejo in z znatnim delom Strumiške doline v današnji Bolgariji. Tako podoba Druge Makedonije izpodbijajo Hierocles, *Synecdemus VII—VIII* (PG 113, 141 ss.; Herakleja leži v Prvi Makedoniji, kot najjužnejše identificirano mesto v Drugi Makedoniji se omenja Pelagonia) in akti 5. ekumenskega koncila v Carigradu 553. Škof Benignus iz Herakleje je na koncilu zastopal odsotnega solunškega škofa Helija, zato moremo soditi, da je spadala Herakleja v Prvo Makedonijo (nadškofija Solun), medtem ko je škof Phocas iz Stobija zastopal odsotnega nadškofa Justinijane Prime Benenata (Druga Makedonija kot del nadškofije Justinijane Prime; gl. Mansi, *Concil. 9*, 190; 191; 194; 200).

Na karti so izpuščena imena tistih škofijskih sedežev, ki niso identificirani: Neutina in Diocletiana v Dardaniji (hipotetično bi prišla kot škofijski sedež v tej provinci v pošteve še Mariana, ki se nikjer v cerkvenih virih ne omenja kot škofija, pač pa ga kot mesto navaja Hierocles, *Synecdemus XVI*, PG 113, 145; prim. J. Zeiller, *Les origines* (prov. danub.), 163), Zapara v Drugi Makedoniji in Sarniensis ecclesia v Dalmaciji.

Katalogi škofov segajo od prvih omemb do propada antičnih škofij; kjer te niso propadle (Istra), segajo okvirno do leta 600.

Zusammenfassung

**ENTWICKLUNG DER ORGANISATION DER FRÜHCHRISTLICHEN KIRCHE
AUF DEM GEBIET JUGOSLAWIENS VOM 3. BIS ZUM 6. JAHRHUNDERT**

Rajko Bratož

Der Autor versucht auf synthetische Weise die Hauptzüge der Entwicklung der Organisation der frühchristlichen Kirche auf dem Gebiet von sechs bis sieben Provinzen darzustellen, die zur Gänze oder beinahe auf dem Gebiet des heutigen Jugoslawien lagen (Savia, Pannonia Secunda, Moesia Prima, Dardania, Dalmatia, Praevalitana, Macedonia Secunda) sowie in kleineren Teilen jener Provinzen, die sich eben nur mit einem kleineren Teil auf das behandelte Gebiet erstreckten (Noricum Mediterraneum, Venetia et Histria, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Macedonia Prima, Epirus Nova). Dabei stellt er vier Hauptperioden in der Entwicklung der frühchristlichen Kirche fest.

Die erste Periode bildet die Zeit der Anfänge der bischöflichen Organisation vor der Einführung der Religionsfreiheit. Zur Zeit der Christenverfolgung werden Bischofssitze nur in Verwaltungszentren und den größten Städten (Salona, Sirmium, Siscia, Poetovio) erwähnt sowie in kleineren Städten in deren relativer Nähe (Cibale in der Nähe Sirmiums, Parentium in Istrien auf dem Einflußgebiet Aquileias).

Der zweite Zeitabschnitt ist durch eine starke Entwicklung der Kirchenorganisation gekennzeichnet, die einen Höhepunkt gegen Ende des 4. Jahrhunderts erreicht. Das Bistumsnetz verdichtete sich in dieser Zeit beträchtlich (21 Bistümer), war jedoch noch immer verhältnismäßig dünn, wenn man die Zahl römischer Städte auf dem gesamten Gebiet berücksichtigt (ungefähr achtzig; ein Bischofssitz ist erst für jede vierte Stadt dokumentiert). In diesem Zeitabschnitt wirkten sich die religiösen Kämpfe in hohem Maße auf die Entwicklung der Kirchenorganisation aus (der Arianismus und der Sieg des Katholizismus im letzten Drittel des 4. Jahrhunderts). Gegen Ende des 4. Jahrhunderts und zu Beginn des 5. Jahrhunderts bildeten sich auf diesem Gebiet zwei Metropolitanzentren Sirmium und Salona aus, zwei Metropolitanzentren in der Nachbarschaft des jugoslawischen Gebiets (Aquileia, Thessalonica) aber erfaßten dessen südliche und nördliche Teile.

Der Zeitabschnitt der Krise im 5. und zu Beginn des 6. Jahrhunderts ist gekennzeichnet durch einen teilweisen Verfall der Kirchenorganisation im nördlichen Teil des behandelten Gebiets (Savia, Pannonia Secunda, Moesia Prima) zur Zeit der verheerenden Germanen- und Hunnenzüge zu Beginn bzw. in der Mitte des 5. Jahrhunderts sowie durch eine Verlagerung des Schwerpunkts der Entwicklung auf die Süd- und Küstenteile dieses Gebiets (Dalmatia, Praevalitana, Dardania, Macedonia). In der Zeit des Kampfes gegen verschiedene Häresien (Photianer, Bonosier, Nestorianer) und Schismen (vor allem das Akakianische Schisma) werden die kirchenorganisatorischen Verhältnisse durch zahlreiche Papstbriefe beleuchtet. Auch andere Provinzhauptstädte wurden Metropolitanzentren (z. B. Doclea, Scupi).

Das kennzeichnende Merkmal des letzten Zeitabschnitts stellt eine teilweise Erneuerung der Kirchenorganisation dar, die mit einem beinahe gänzlichen Verfall an der Wende vom 6. zum 7. Jahrhundert endet. Einen letzten Aufschwung in der Entwicklung der Kirchenorganisation bedeutet die Gründung des Erzbistums Justiniana Prima im Jahre 535, verbunden mit der Eneuerung der Kirchenorganisation auf dem moesisch-dazischen und zum Teil sogar auf dem pannonischen Gebiet. Das neue Erzbistum übernahm in gewissem Sinne die frühere Rolle Sirmiums. Auch andere große kirchenorganisatorische Zentren erwarben die Funktion eines Erzbistums, so bereits im 5. Jahrhundert Solun, nach Mitte des 6. Jahrhunderts zur Zeit des Schismas infolge des Dreikapitelstreits Aquileia und in der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts Salona (Reste der Kirchenorganisation in Savia wurden Salona zugewiesen). Die Hauptquelle für die Entwicklung der Kirchenorganisation in diesem Zeitabschnitt sind die Akten zweier salonitanischer Konzile (530, 533) und die Briefe des Papstes Gregorius Magnus (590–604). Die gesamte Organisation der frühchristlichen Kirche wurde durch die slawisch-awarischen Eroberungszüge Ende des 6. Jahrhunderts und im beginnenden 7. Jahrhundert zerstört. Nach dieser Katastrophe blieb sie in beträchtlichem Maße nur in Istrien bestehen, in einer sehr rudimentären Form im Küstenland Dalmatiens und vielleicht in südlichem Makedonien. Die Slawen-Invasion auf dem Balkan haben weniger Bistümer überlebt als in Quellen für den Beginn der Entwicklung der frühchristlichen Kirche an der Wende vom 3. zum 4. Jahrhundert erwähnt werden.